

חברון במאורעות תרפ"ט: לנו זה לא יקרה

משה ארנוולד

הקהילה היהודית הותיקה בחברון הייתה במשך שנות קיומה הרבות מיעוט בתוך רוב מוסלמי מוחלט. היא מנתה בין חמישה לעשרה אחוזים מתושבי העיר ופחות מכך אם לוקחים בחשבון גם את תושבי הכפרים הערביים הרבים שהייתה להם זיקה חזקה לעיר (קרמון ושמואלי תש"ל: 75). הקהילה היהודית הייתה חלשה מכמה סיבות: א. הבידוד והריחוק ממרכזי היישוב היהודי. ב. הסבל מחוליי השלטון העות'ומאני הבלתי יציב. ג. אופי האוכלוסייה הערבית החברונית שהיה מסורתי־שמרני־כפרי שהתייחס אל היהודים כנחותים, ולכן למשל נאסר עליהם להיכנס ולהתפלל בתוך מערת המכפלה (פרט למקרים חריגים). ד. עזיבה מתמדת של משפחות ותיקות ומבוססות ושל בני הדור הצעיר שלא מצאו את מקומם בתנאים הקשים של העיר. ה. תלאות מלחמת העולם הראשונה: גירוש, גיוס, מחלות ורעב פגעו קשה בקהילה והביאו לצמצום ניכר של הקהילה.

אנשי הקהילה הוותיקים, שמשפחותיהם חיו בעיר במשך דורות רבים, היו מעורים באוכלוסייה המקומית, דיברו ערבית והיו להם קשרים כלכליים, חברתיים ותרבותיים עם תושבי העיר וסביבותיה. מנשה מני בן למשפחה חברונית ותיקה, תאר את הקהילה היהודית החיה בתוך הרוב הערבי: "הקומץ הקטן של היהודים שבכל ימות השנה נבדל בקושי משכנו הערבי, בתלבושתו, בשפתו, בדיבורו, היה שונה ממנו בהגיע ימי החגים." (מנשה מני, מחיי היהודים בחברון, הארץ עמ' 3, 1.10.1930).

במסמך שכותרתו זיכרון דברים ע"ד [על דבר] ישוב חברון, מצבו והצלתו נאמר שהמלחמה והשלטון התורכי העריץ הרסו את היישוב היהודי בחברון עד כי נותרו בו רק "נמושות, המשפחות הכי עניות וגם הם מתים יום יום ברעב או יבקשו מפלט על ידי הגירה יום יומית לבקש טרף להחיות נפשם באשר ימצאו וכה הולך הישוב ומתנוון וכלה." לכן חברון זקוקה לשיקום מוסדותיה הקודמים והקמת מוסדות חדשים, ואותו יחס שניתן לשיקום ירושלים (ללא תאריך, ארכיון היישוב היהודי בחברון [להלן איה"ב]).

מאמר זה עוסק ברקע לפרעות חודש אב/ אוגוסט תרפ"ט בחברון בה נערך טבח בקהילה היהודית תוך התייחסות לתפיסת האיום על ידי אנשי הקהילה היהודית ומנהיגותה. מאורעות תרפ"ט זכו להתייחסות רבה בתיעוד ובמחקר בספר חברון שערך עודד אבישר (אבישר 1978), בספר טבח חברון שערך רחבעם זאבי (זאבי 1994), במחקריהם של יורם אלמכיאס (אלמכיאס 2015), נעם ארנון ואחרים. ולאחרונה גם בספרו של הלל כהן על מאורעות תרפ"ט. למרות העיסוק הנרחב יש עדיין מקום רב למחקרים נוספים על היבטים הקשורים לקהילה היהודית בחברון בכלל וגם על מאורעות תרפ"ט בחברון בפרט.

המצב הביטחוני בתקופת השלטון הבריטי (1917–1928)

לאחר שהכוחות הבריטים השתלטו במלחמת העולם הראשונה על באר שבע הם המשיכו להתקדם רק עד דהריה ונעצרו ולא המשיכו לחברון. גנרל אדמונד אלנבי (Allenby) העדיף לקדם את כוחותיו בשפלה ולתקוף את ירושלים ממערב ובכך לאלץ את התורכים לסגת

מאזור ההר: מדהריה – חברון – בית לחם. הפחה התורכי מירושלים הגיע לחברון ונשא בה נאום אנטישמי בו האשים את היהודים בריגול, בבגידה ובצינונות שגרמו למפלתה של תורכיה. המושל הצבאי של חברון ארגן יחידות מבין תושבי העיר והורה להם להגן על חברון מפני הבריטים. הוא יעץ להעמיד שומרים ליד שערי הגטו היהודי כדי למנוע מהיהודים לסייע לבריטים. למזלם של היהודים נאלצו התורכים לעזוב את העיר ולא הספיקו להתמיד בהסתה נגדם. חברון נותרה במשך כשבועיים ללא שלטון מסודר. תושבי העיר, ערבים ויהודים חשו בסכנה שבמצב זה והחליטו לשמור על הסדר. המנהיגים המקומיים קיבלו אחריות על אנשיהם והסדר נשמר. ב־5 בדצמבר 1917 ("ט כסלו תרע"ח) נכנסו הכוחות הבריטיים לחברון ונתקבלו בשמחה על ידי נציגי העיר ובתוכם החכם באשי (קדר תשנ"ב: 124).

השלטון הבריטי עורר תקוות רבות בקרב יהודי העיר אך הקהילה התקשתה גם עתה לשקם את עצמה. בראשית שנות העשרים של המאה העשרים מנה ביישוב היהודי בחברון רק כ־430 נפש (גורביץ תר"ץ: 25; 28; 35). חולשה זו הייתה מסוכנת מבחינה ביטחונית. ב־27 בפברואר 1920 ניתנה רשות ללאומנים הערבים לארגן הפגנות בערי הארץ לרגל פתיחת הוועידה הערבית־סורית השנייה (ינאית ואחרים תשל"ג: 4). בשבת, ה־6 במרס 1920, גילו כמה ערבים לראשי הקהילה היהודית בחברון כי בעיר מתנהלת תעמולה נגד היהודים והציונים ומתקיימת אספה במקום סתר להכנת הפגנה גדולה ובעקבותיה התנפלות ופרעות ביהודים האשכנזים הנחשבים בעיני הערבים המקומיים לציונים. נודע כי המארגנים מתכננים להזמין להפגנה גם את אנשי הכפרים ובדואים הגרים סביב העיר. ההפגנה תוכננה ליום שני ה־8 במרס אך נאמר שיתכן שהיא תדחה ביום או יומיים. ראשי הקהילה פנו מיד למושל הצבאי המקומי, אשר הבטיח לנקוט בכל האמצעים הדרושים. מיד לאחר צאתם מפגישתם עם המושל הגיעה אליו משלחת ערבית, שמנתה כשלושים עד ארבעים מנכבדי הערבים בעיר, שהגיעו מאותה אספה סודית כדי לבקש רישיון להפגנה. המושל התנה את הרישיון במתן ערבות שלא יקרו דברים לא נעימים בהפגנה. ראשי הקהילה היהודית פנו במכתב, שנשלח עם שליח מיוחד לירושלים, אל יושב ראש וועד הצירים מנחם אוסישקין וציינו כי בחברון יש לחשוש מתוצאות ההפגנה יותר מאשר במקומות אחרים כי מדובר בכמות גדולה של פעילים הידועים בפראותם. בנוסף הוסיפו כי אין בחברון שום כוח צבאי, כיוון שהגדוד היהודי שחנה בעיר הועבר כמה ימים קודם לכן למקום אחר. הרב מאיר שמואל קסטל, נשיא וועד (יהודי) העיר, הרב יעקב יוסף סלונים הרב הראשי לעדה האשכנזית והרופא ד"ר יעקב חסון נציג העדה הספרדית¹ סיימו את מכתבם בפנייה: "בטוחים אנו כי תעשו מיד כל הצעדים הדרושים להבטיח שלום יהודי בחברון." (הרב מאיר שמואל קסטל, ד"ר יעקב חסון, אל מנחם אוסישקין יו"ר ועד צירים לא"י, 6.3.1920, איה"ב). ב־8 במרס נערכו הפגנות בערי הארץ לרגל הכתרתו בדמשק של פיצל אבן חוסיין למלך על סוריה ועל ארץ ישראל. הסיסמאות בפי המפגינים היו חריפות: בעד פיצל, נגד השלטון הבריטי ולשחוט את היהודים. בירושלים השתתפו בהפגנה כאלפיים איש ביניהם גם כאלה מכפרי הסביבה. יהודים שנקלעו לאזור ההפגנה הוכו בידי המפגינים, והשלטונות הבריטיים – לא נקטו באמצעי מניעה. (ינאית ואחרים תשל"ג: 5). לעומת זאת ההפגנה בחברון עברה בשקט.

ד"ר יעקב חסון דיווח לוועד הצירים פרטים על הפגנת הערבים שהתקיימה ב־9 במרס 1920, שאורגנה על ידי אנשי האגודה המוסלמית־נוצרית שכמה מחבריה הגיעו מירושלים

והסיתו את החברונים. מארגן ההפגנה בחברון היה שיח' מחמוד חמור, שבביתו התאכסן שליח מטעם האגודה המוסלמית-נוצרית. יום לפני הפגנה הכריז ראש העיר הערבי, שעל כולם לסגור את חנויותיהם ומי שלא יעשה כן ייקנס בחמש לירות. כאשר ד"ר חסון העיר לו על כך אמר ראש העיר שכוונתו למנוע "בלבולים" אך לא יקנס את מי שלא ירצה לסגור את חנותו. בהפגנה השתתפו כאלפיים מתושבי חברון שצעדו עם דגלים ובראשם כמה שיח'ים והמופתי המקומי. ראש העיר, הקאדי ופקידי הממשלה לא השתתפו. כמו כן לא השתתפו תושבי הכפרים באזור חברון. המפגינים צעדו בתהלוכה ממערת המכפלה למשרדו של המושל, מסרו לידי תזכיר מחאה, והוא הבטיח להעבירו ללונדון. כשבעים שוטרים, ביניהם פרשים רבים ובראשם עוזר המושל קפטן בילי, שמרו על הסדר בהצלחה. (ד"ר יעקב חסון אל מנחם אוסישקין ועד הציירים לארץ ישראל, 10.3.1920, איה"ב).

זמן קצר לאחר מכן, באביב תר"פ 1920 בעת חגיגות נבי־מוסא ב־4 באפריל, הגיעה קבוצה גדולה שמנתה כמה מאות חברונים לעיר העתיקה של ירושלים ויחד עם תושבים מקומיים הם קיימו הפגנה פוליטית. לאחר שהוסתו על ידי הנואמים ביניהם עארף אל עארף ושיח' מחברון שעמד בראש התהלוכה, החל ההמון הערבי להתפרע לידות אבנים על חנויות יהודיות, לנפץ את חלונות הראווה ולאחר מכן לפרוץ לתוכן ולשדוד אותן. יהודים שנקלעו למקום הוכו. בחברון נפוצו שמועות כי היהודים הציונים פגעו בחוגגים החברונים שהגיעו לירושלים. המושל צ'מפיון סירב לאפשר לחברונים לצאת לעזור לאחיהם בירושלים, אך נענה לבקשתם לערוך הפגנה בחברון. נכבדים ערבים הבטיחו לנכבדי הקהילה היהודית שהפגנתם מכוונת רק כלפי הציונים הזרים בעיר (באותה עת שהתה בחברון קבוצת חלוצים שעבדו במשתלה מטעם ההסתדרות הציונית לייעור הרי חברון). לראשי הקהילה היהודית התברר שבניגוד להבטחות שקיבלו התאספו בכיכר הסמוכה לאזור היהודי בעיר מפגינים רבים המצוידים בחרבות ובמקלות. היהודים פנו מיידית למושל צ'מפיון, אשר הזעיק סיוע מידי, ותוך זמן קצר הגיעו למקום שלוש משאיות עם חיילים הודיים. המפגינים נקראו להתפזר ותוך זמן קצר חזר השקט למקום. חיילים הודיים חמושים נשארו לשמור על הקהילה היהודית (ינאית ואחרים תשל"ג: 5-6; אבישר 1978: 60-61; אלפסי תשס"ו: 71).

אירוע זה הסתיים אמנם מבלי פגיעה ביהודים, אך עורר חששות שמא עלולים להתרחש אירועים דומים. לקראת חגיגות נבי מוסא במרס 1923 דיווח יהודה לייב שניאורסון מחברון לוועד הלאומי שעל פי הידיעות שהגיעו אליו מתכננים החוגגים משכם ומחברון להגיע לירושלים ביחד, לאחר שאנשי שכם יגיעו קודם לחברון. תוכנית זו חרגה מהמנהג המקובל לפיו אנשי שכם היו מגיעים לירושלים יומיים לפני החברונים והולכים לקבר נבי מוסא יום לפני החברונים. חבירה זו נראתה חשודה ושניאורסון ביקש מהוועד הלאומי לדאוג לכך שיהיו מספיק כוחות ביטחון בחברון. בנוסף לכך הוא ציין את שמו של שוטר ערבי מפוטר שיהיה חמוש בנשקו בעת החגיגות. (יהודה לייב שניאורסון אל הוועד הלאומי, 27.3.1923, איה"ב). הבריטים שלחו לחברון יחידה של 'המשטרה המעולה' (The Mounted Police Force) בפקודו של מיג'ור ריינר כדי לפקח על תהלוכת נבי מוסא של החברונים ולשמור על יהודי העיר. המפקד ריינר והיהודים ששרתו ביחידה הוזמנו לליל הסדר עם אנשי הקהילה ונהנו מאוד. למחרת, כשליוו את התהלוכה של החוגגים, גרמה התגרות של אחד החוגגים לכמעט התנגשות בין אנשי היחידה לבין החוגגים שהיו אחוזים

דבקות והתלהבות דתית. הדבר נמנע על ידי כמה נכבדים שהצליחו ברגע האחרון לרסן את הקהלה המשתוללת (עדות אברהם בנדל מאנשי המשטרה המעולה, ללא תאריך, את"ה, עדות מס' 181.10).

ועד העיר של יהודי חברון ייחס את הרעת היחסים עם ערביי העיר לאגודה המוסלמית-נוצרית שהוקמה בעיר. במכתב אל הוועד הלאומי ממאי 1923 ייחס הוועד לאגודה זו הסתה תמימית נגד היהודים הגורמת לכך שפרחחים ערבים מציקים בלי הרף ליהודים בכל הזדמנות: זריקות אבנים, העלבה, דפיקות על דלתות בתי היהודים, הפרעות לבאים להתפלל ליד מערת המכפלה, הפרעה ללוויות ועוד. המשטרה הואשמה בכך שאינה מטפלת כראוי בתופעה זו ולא עקרה אותה משורש וכך גם מערכת המשפט שאינה מבחינה כראוי בין הפוגע לנפגע, בין תלונות אמיתיות לעלילות (מאיר שמואל קסטל יו"ר וישראל קפלן מזכיר אל הוועד הלאומי, 20.5.1923, איה"ב).

הצלחת ראשי קהילת חברון לשכנע את ראשי ישיבת סלובודקה מליטא, שהחליטו ב-1924 להעביר את הישיבה לארץ ולשכן אותה בחברון, הייתה מבוססת גם על כך שהם ציינו בפניהם את השקט הביטחוני השורר בחברון (הרב יחזקאל סרנא, זיכרונות, לא פורסם). הבאת ישיבה זו על כ-200 תלמידיה ואנשי ציוותה לחברון הייתה צעד משמעותי מאד במאמץ להגדיל ולחזק את הקהילה היהודית בעיר ולהנהיגת הקהילה היה עניין רב לשמר הישג זה.

בעת פתיחת האוניברסיטה העברית ב-1 באפריל 1925 הכריזו הקיצונים הערבים בהנהגת המופתי על שביתה כללית ונשמעו איומים לפגוע ביהודים. השמועות הגיעו גם לחברון שהערבים עומדים להתנפל על "המוסקובים" – היהודים שהגיעו זה מקרוב לעיר. חיים קרלינסקי מקבוצת התלמידים הראשונה שהגיעה לחברון מליטא ושלשה מחבריו בישיבה פנו לאליעזר דן סלונים, מנהל סניף בנק אפ"ק, ראש הקהילה ונציגה במועצת העיר חברון, והביעו בפניו את חששם מהצפוי והציעו שתלמידי הישיבה יעברו לירושלים או שיתרכזו באחד הבתים ויתארגנו להגן על עצמם. סלונים הרגיעם ואמר להם שבדק עם מכריז בקרב הערבים ועם קצין המשטרה אשר אמרו לו שאין כל אמת בשמועות. סלונים אמר להם שאסור להם לעזוב את חברון – עיר האבות "אותה התחלנו לכבוש ולהראות שיש ישוב יהודי חדש ואל לנו להראות אותות של פחד מפני שמועות" והבטיח שהוא יגן עליהם בגופו ובדמו. לאחר ליל שימורים מלא בפחדים ראה קרלינסקי בבוקר שהכול שקט ושגרתו בחברון. כאשר סיפר על חששותיו לאחד מותיקי העדה הספרדית פרץ הלה בצחוק והסביר לו שהכרזות הערבים היו במסגרת ההכנות לתהלוכת המסורתית לנבי מוסא המתקיימת כל שנה (חיים קרלינסקי, פחד שווא, היסוד, עמ' 3, "ז' אב תרצ"ב). שאיפתה של הנהלת הישיבה הייתה שהתלמידים יעסקו אך ורק בלימוד תורה. ראש הישיבה הרב מ.מ. אפשטיין התנגד להצעת כמה מתלמידי הישיבה להקימה בפתח תקווה מחשש ששם לא תוכל הישיבה לפעול לפי המקובל עליה: מגני השפה העברית יכריחו את הישיבה ללמוד בעברית, תלמידים יתחתנו עם בנות המושבה ויהפכו לחקלאים, והתלמידים יאלצו להצטרף להגנה' כדי לשמור על המושבה (טיקוצ'ינסקי 2016: 221). מאותה סיבה התנגדה ההנהלה לכך שבחוריה שבחברון יתאמנו בנשק. יעקב פת, שמונה למפקד מחוז ירושלים של ה'הגנה' ב-1931, סיפר שכבר ב-1928 ביקר בחברון יחד עם רחל ינאית בן-צבי, שם הם נפגשו עם תלמידי ישיבת חברון. השניים שאלו אותם מה תהיה תגובתם

עם יותקפו על ידי הערבים, הם ענו לו שיתגוננו. לשאלתו כיצד יעשו זאת מבלי שיהיו מאומנים, השיבו לו "בעזרת ה'" (לובראני תשי"ח: 102; עדויות יעקב פת ערב שבועות תש"ט, את"ה 139.15; הנ"ל, ללא תאריך את"ה 53.69).

הנהגת הקהילה היהודית בחברון

הקהילה היהודית בחברון בתרפ"ט מנתה כ־600 איש. מנהיגותה כללה את נציגי העדה הספרדית: אב בית הדין הרב חנוך חסון, הרב מאיר פראנקו ששימש כדיין והרב מאיר שמואל קאשטיל-קסטל שהיה סוחר מצליח ונחשב כראש הוועד הגשמי וראש הכוללים בעיר (גאון תרצ"ח: 197). מנהיגי העדה האשכנזית הי הרב יעקב יוסף סלונים ובנו אליעזר דן, שהיה החבר היהודי היחיד במועצת העיר. אליעזר דן סלונים, יליד חברון (1900), סיים את בית המדרש למורים בירושלים ושימש במשך שנתיים כמורה בחיפה ובפתח תקווה. לאחר חזרתו לחברון הוא מונה למנהל סניף המקומי של בנק אפ"ק. בזכות תפקידו ואופיו הוא יצר קשרים טובים גם עם נכבדי הערבים. יש להניח שכבן למשפחה המעורה בעיר הוא היה מודע גם לסכנות של קהילה קטנה ומבודדת בתוך אוכלוסייה ערבית ולכן היה ברשותו אקדח ברישיון לצורך הגנה עצמית. בגיל 26 הוא כתב צוואה אותה הכניס למעטפה עליה

רשם שיש למסור אותה לאביו לאחר מותו. בצוואה הוא ביקש לשלם את חובותיו ואת כל רכושו למסור לאשתו חנה (רוטנברג תשנ"ט: 273–276).

מפקד משטרת חברון ערב המאורעות היה ריימונד קפראטה (Raymond Caffarata) ששימש כממלא מקום של המפקד הקבוע שהיה בחופשה באנגליה. הוא היה חדש בחברון והיכרותו עם אוכלוסייתה הייתה קלושה. כל השוטרים בתחנה היו ערבים פרט ליהודי אחד (איור 1).

איור 1: בנק חברון בניהולו של אליעזר דן סלונים, אוסף גרא, באדיבות ארכיון חברון

"השקט" שלפני הסערה

הרב יעקב יוסף סלונים, רב העדה האשכנזית בחברון, העיד לאחר המאורעות כי עד יום שישי ה־23 באוגוסט לא הרגיש כל שינוי במהלך החיים וסדריהם בחברון (עדות הרב יעקב יוסף סלונים, ללא תאריך, ארכיון הספריה הלאומית [להלן: אבסל"א] 722/01/10V). דב כהן, שהגיע מארה"ב ללמוד בישיבת 'כנסת ישראל' בחברון, סיפר בזיכרונו על יחסים טובים עם הערבים. התלמידים השתתפו לעיתים בחתונות ערביות (מבלי לאכול) והיו אורחים רצויים שם. גם הערבים נהגו להשתתף בחתונות יהודיות. אמו, שהגיעה לבקר

מחו"ל ושהתה בחברון במשך כמה חודשים, השתתפה בחתונה ערבית ואף הוזמנה לצפות בטקס בו משתתפות רק הנשים והכלה רוקדת בפני החתן. הם נהגו לערוך קניות בכפר תרקומיה, מערבית לחברון. מדי ערב ראש חודש נהגו תלמידי הישיבה ורבניה להתפלל ליד מערת המכפלה. שומר המערה היה מאפשר להם לעלות עד המדרגה ה־11 (במקום עד המדרגה השביעית) והיה דואג לכך שילדים ערביים לא יזרקו עליהם אבנים. נראה לו שהישיבה תגמלה את השומר על פעילותו (כהן תשס"ט: 206–207). ברוך אפשטיין אליצור שהגיע לישיבה בתרפ"ט סיפר כי היחסים עם הערבים היו תקינים, הם נהגו לנסוע לירושלים באוטובוסים ערביים וכך עשו גם בתשעה באב תרפ"ט כשנסעו לאחר אמירת הקינות בישיבה לכותל בירושלים וחזרו למחרת לישיבה בחברון. לדבריו לא עלה כלל על דעתם שיכול לקרות להם משהו רע מצד הערבים (ריאיון עם ברוך אליצור, ללא תאריך, איה"ב, קלסר אישים ומשפחות).

תלמיד הישיבה בנימין ברקאי, שכתב יומן בתקופת לימודיו בישיבה, ציין אף הוא שהיו קשרים טובים בין תלמידי הישיבה לשכנים הערבים. בעת הגעת ראש הישיבה הרב משה מרדכי אפשטיין לחברון השתתפו בנשף לכבודו נכבדים ערביים. בשני ימי הפורים תרפ"ו נסחפו גם ערבים לשמחת תלמידי הישיבה השתתפו עמם בריקודים, ואחד מהם ברך באנגלית את הישיבה ותלמידיה. בחופשת "בין הזמנים" בחודש ניסן ערכו התלמידים טיולים ברגל או רכובים על חמורים ששכרו מערבים בכפרים סביב חברון. באחד הכפרים הוא זכה להכנסת אורחים הן על ידי פלחים שפגש בשדה והן בביתו של המוכתאר. הוא מצא לו חבר חברוני צעיר שלימד אותו ערבית והוא לימד את חברו המקומי עברית (ברקאי תשס"ה: 60–61, 78–80, 93–94, 106; גליס תשנ"ט: 36–39).

הסיפור הבא משקף היטב את אוירת ה'עסקים כרגיל', שהייתה בחברון ערב הפרעות: בז' באב תרפ"ט (13 באוגוסט), אחד עשר ימים לפני הטבח, הצליח אליעזר דן סלונים בזכות מעמדו ויוקרתו, להשיג רישיון ביקור מיוחד למערת המכפלה מההנהגה הערבית בחברון עבור האדמו"ר מלובאוויטש, הרב יוסף יצחק שניאורסון ושלושת מלווי, חתנו ר' ש. גור אריה, אליעזר דן סלונים ואביו הרב יעקב יוסף סלונים. שלמה זלמן קלונסקי שהיה בידידות עם השיח' תאופיק אל-חוסני, דודו של המופתי חג' אמין אל-חוסני, השיג ממנו רישיון ביקור נוסף עבור עצמו ושני מלווים נוספים, ישראל זיסל דבורץ ואחיו יצחק דבורץ. בהגיע האדמו"ר לחברון ליווה אותו קהל רב של יהודים שבאו עמו מירושלים ומהיישוב היהודי בחברון וביניהם תלמידי ישיבת "כנסת ישראל" שבעיר. האדמו"ר התארח בביתו של הרב יעקב יוסף סלונים ובשעה 17:00 הוא הלך עם מלווי להתפלל מנחה במערת המכפלה. ליד "שער יעקב" שהכניסה ממנו ליהודים נאסרה לחלוטין, עמדה משלחת מנכבדי חברון שבאו למקום לבקשתו של אליעזר דן סלונים. לאחר תפילת מנחה ליד קיר המערה הורשה האדמו"ר להיכנס לתוך המערה בליווי כמה מאנשיו שקיבלו רישיון. הם נכנסו בליווי מדריכיהם הערבים דרך "שער יעקב" למקום קברי האבות ויצאו לאחר כרבע שעה בתום הביקור דרך "שער אברהם" (אבישר 1978: עמ' 325–326; רוטנברג תשנ"ט: 124–134; שפרכר תשע"ג: רפ"ט–רצ).

העיתונאי יהושע משולח ששוטט בערים ובכפרים הערביים בארץ בקיץ 1929 הגיע במהלך סיוריו גם לחברון ושהה בה במשך כמה שבועות. באוגוסט 1929 הוא הסתובב בחופשיות גמורה בין ערביי העיר ולן בבית מלון ערבי מקומי. לדבריו, בעיתונות הערבית

שהגיעה לחברון, דיווחו על המתרחשות בין היהודים לערבים אך למרות זאת יהודי העיר, גברים ונשים, הסתובבו באופן חופשי בשוק המקומי, קנו בחנויות הערביות ושוחחו עם בעליהן כשכנים טובים (ליטל לוי, היום לפני 82 שנה: מאורעות תרפ"ט וטבח היהודים בחברון, הארץ, 24.8.2011). עובדה נוספת המצביעה על האווירה החיובית ערב הפרעות בחברון היא שבאותה העת שהו גם קרובי משפחה של יהודי חברון שהגיעו להתארח וקייטנים שבאו לנפוש בחברון, הקרירה יחסית בקיץ.

עבדאללה קרדוס, ממלא מקום מושל העיר, סיפר בעדותו בפני ועדת החקירה כי ביום שישי ה-23 באוגוסט בבוקר ערך בדיקות בשטח כדי להבין האם יש חשש למהומות. הוא נפגש עם מוכתארים מהעיר שהזמינם אליו, שוחח עם אנשים בעת סיור ברחבי העיר וכולם הרגיעו אותו. לאחר מכן הלך אל אליעזר דן סלונים אותו פגש במקום עבודתו בבנק וגם הוא הרגיע אותו. כך עשו גם שלושה נכבדים ערביים אותם פגש בבנק (עדות עבדאללה קרדוס בפני ועד החקירה למאורעות תרפ"ט).

סימנים מעידים לשינוי האווירה

במהלך שנת 1929 הלך וגבר המאבק היהודי-ערבי סביב זכויות התפילה בכותל המערבי. המופתי חאג' אמין אל חוסיני הרחיב את הסכסוך, שהיה פוליטי ביסודו, ונתן לו גוון דתי בטענה שהיהודים רוצים להשתלט על הר הבית כולו וכך הצליח להרחיב את התמיכה בצעדיו גם בקרב מתנגדיו.

יריית הפתיחה למאורעות תרפ"ט החלה בערב יום כיפור כאשר מושל מחוז ירושלים אדוארד קית־רוץ' (Eduard Keith-Rooch) ערך ביקור בבניין המחכמה (בית המשפט המוסלמי), הצמוד לכותל המערבי. מאחד מחלונות הוא הבחין בפרגוד שנועד להוות מחיצה בין הגברים לנשים בשעת תפילות יום כיפור. קית־רוץ' העיר שמעולם לא ראה פרגוד ברחבת הכותל. מארחיו המוסלמים ניצלו הערה זו ודרשו בתוקף לסלק פרגוד זה מיד "אחרת הם לא יהיו אחראים למה שיקרה". קית־רוץ' הורה לקצין המשטרה דאגלאס דאף (Dauglas Duff) לסלק את המחיצה עד הבוקר ולא היה מוכן להמתין עד לסיום הצום, כדי לא להרגיז את המוסלמים. דאף הזהיר את השמש היהודי בכותל שאם לא יסיר את הפרגוד הוא יהרוס אותו. למחרת בבוקר יום הכיפורים ביצע דאף את משימתו תוך שימוש באלימות רבה כנגד המתפללים והמתפללות שהיו ברחבת הכותל וניסו למנוע את הסרת הפרגוד. פעולה אלימה זו גרמה לכעס רב כלפי השלטון הבריטי ולמתרחשות בין־דתית סביב זכויות התפילה ליד הכותל המערבי (שגב 1999: 243–244)².

המופתי חאג' אמין אל חוסיני החל לארגן באמצעות המוסדות הכפופים לו פעילות אשר מטרתה הייתה למנוע מהיהודים לפגוע במקומות הקדושים לאסלאם. ב־1 בנובמבר 1928 התכנסה בראשותו ועידה מוסלמית שנכחו בה כ־500 נכבדים ערבים מרחבי הארץ ומארצות שכנות שמחתה נגד ניסיונות ההשתלטות של היהודים על קודשי האסלאם. בכינוס נבחרה ועדה להגנת אל בראק אל שריף [הכותל] והמקומות הקדושים האסלאמיים. בהמשך הוקמו סניפים בערים נוספות והתקיימו אספות ברחבי הארץ. הועדה פרסמה את רעיונותיה בכרוזים, גילויי דעת ועצומות. הבריטים קיבלו למעשה את העמדה הערבית ושר המושבות הצהיר ב־19 בנובמבר כי יש לשמור על הסטאטוס־קוו, דהיינו מותר להביא

לכותל רק את תשמישי הקדושה שהותרו בזמן השלטון העותומאני. כמו כן הודגש כי ביום כיפור תרפ"ט חרגו היהודים מהסטאטוס־קוו. עמדה זו נתנה רוח גבית לצד הערבי שהחל לבצע פרובוקציות בחודשים מאי־אוגוסט 1929. צעדים אלה כללו קריאות מואזין לתפילה בשעת תפילות היהודים, טכסים קולניים נוספים ליד הכותל, פתיחת פתח חדש באחד הקירות הניצבים לכותל והצמודים לנתיב המוביל לשער המוגרבים והפיכת רחבת הכותל לדרך מעבר של המוסלמים (פורת 1976: 217–219; אייל 1998: 28).

לקראת סוף אוגוסט 1929 הגיע המאבק לשיאו כאשר המופתי ותומכיו ארגנו עליה המונית של מוסלמים מירושלים ומסביבתה ביום שישי ה־23 באוגוסט לתפילה בהר הבית. המוסלמים נקראו להגיע חמושים בנשק חם וקר ונאמר להם שלאחר התפילה עליהם לתקוף את היהודים כדי להגן על הר הבית מפניהם (דברי לוק בישיבת ועדת החקירה מס' 31, 21.11.1929, דו"ח ועדת החקירה, חלק ג', עמ' 60; דברי ג'ורג' אנטוניוס בישיבת ועדת החקירה מס' 37, 26.11.1929, דו"ח ועדת החקירה, חלק ד', עמ' 18). המאבק על הכותל והר הבית הוצג כמאבק דתי מוסלמי נגד היהודים הרוצים לפגוע במקומות הקדושים של האסלאם וכך נתפס הדבר גם באוכלוסייה הדתית־מסורתית של חברון שתמכה בצעדיו. יש לציין כי למופתי, חאג' אמין אל חוסיני, ששימש כנשיא המועצה המוסלמית העליונה, הייתה אופוזיציה רצינית בחברון, אך היו לו גם תומכים בעיר.

למרות האמור לעיל על השקט היחסי ששרר בחברון בחודשים שטרם הפרעות, לאווירה המתוחה הייתה השפעה גם בעיר עצמה. שלוש כיתות של תלמידות בית הספר 'למל' מירושלים שיצאו לטיול ב־1 באוגוסט 1929 לביקור בקבר רחל, בבית לחם ובחברון הותקפו בהגיען לחברון על ידי פרחי העיר. עם ירידת הבנות מהמכוניות הקיפו אותן הפרחים והחלו להציק להן והציתו את שמלתה של אחת מהן שנפצעה קל. כאשר היו הבנות בדרכן למערת המכפלה הם חטפו את אחת הבנות אך למזלה המורים הצליחו לשחררה. בגלל מעשים אלה ביטלו המורים את הביקור במערת המכפלה. בדרך חזרה למכוניות נזרקו עליהם אבנים וכמה ילדות נפצעו קל (פרחים ערבים מתנפלים על ילדות עבריות בחברון, דאר היום, עמ' ו', 4.8.1929).

ביום שישי ה־16 באוגוסט עסקו הדרשות במסגד של מערת המכפלה במאבק סביב הכותל והר הבית ובסיום התפילה יצאה תהלוכה של מתפללים שבראשם שני שיחים לבית מושל העיר, והגישה לממלא מקומו, קצין המחוז עבדאללה קרדוס, מחאה כתובה. עארף אל עארף מושל באר שבע, משותפיו הותיקים וממקורביו של המופתי הגיע ביום זה לתפילת הצהריים במסגד במערת המכפלה ונאם גם הוא בפני הנוכחים: "הרגו את היהודים, אבל לא היום חכו עד יום השישי" (דברי פראנק בויד מארימן, בא כוח ההנהלה הציונית, בפני ועדת החקירה, דו"ח ועדת החקירה, חלק א', עמ' 48). בחקירתו על ידי עו"ד מרימאן, שייצג את ההנהלה הציונית בישיבת ועדת החקירה, מסר עארף אל עארף כי אכן היה במסגד במשך כל תפילת הצהריים ובמהלכה מחה הנואם על עניין הכותל והצהרת בלפור. הוא טען שלא ראה אנשים יוצאים לאחר התפילה והולכים אל בית מושל חברון. הוא ציין כי הגיע לחברון כדי לשוחח עם המושל על עניינים המשותפים לחברון ולבאר שבע וכי נפגש עמו לשיחה חצי שעה לאחר התפילה (חקירת עארף אל עארף על ידי מרימאן בישיבת ועדת החקירה בישיבה מס' 55, 6.12.1929, דו"ח ועדת החקירה, חלק ה', עמ' 31–32). תושבים מהכפר דורא דרומית לחברון אמרו לארבעה יהודים שעברו בכפרם ביום שישי 16 באוגוסט בשעה

13:00, שיחזרו לירושלים שם הרגו הערבים ארבעה יהודים ופצעו נוספים, סיפור שלא התרחש במציאות (מצב הרוחות, דאר היום עמ' 1, 19.8.1929).³
ההסתה של אנשי המופתי התנהלה באינטנסיביות בכל הארץ ויום שישי ה־23 באוגוסט נקבע כיום בו על המוסלמים לבוא לתפילה בהר הבית ולאחריה להתנפל על היהודים. פעילות נרחבת זו הייתה מוכרת גם בצד היהודי. כך למשל דווח בעיתון הארץ ב־23 באוגוסט כי מפתח תקווה מודיעים על פעולות הסתה בכפרים הערביים. "יד נעלמה, אבל מאורגנת, עוברת מכפר לכפר ומשסה את אוכלוסים הערבים. בפתח תקווה עזבו אתמול הרבה ערבים את עבודתם אצל איכרים יהודים וחזרו לכפריהם" (הסתה בכפרים ערבים, הארץ, עמ' 1, 23.8.1929).

היו גם סימנים מעידים רבים שהשקט עלול להיפסק כתוצאה מהאווירה הכללית שנוצרה מההסתה של המופתי ותומכיו בחברון. ההתקפה על היהודים ביום שישי ה־23 באוגוסט, לאחר תפילת הצהריים, הייתה מתוכננת ומאורגנת מראש על ידי המופתי ושליחיו שהגיעו לריכוזי הערבים בערים השונות. נראה שנושא דברו העיקרי של המופתי בחברון היה שיח' טאלב אברהים עבד אל רחים מרקה. לא מעט מיהודי חברון הותיקים שהכירו אותו היטב מפעילותו בתקופה שקדמה לטבח העידו בדיעבד על פעילותו. נסים משה קסטל, סנדלר ובעל חנות בעיר ראה את השיח' וכמה מוכתרים ופעילים נוספים כשהם נפגשים בחנותו של עבדאללה בשיר עמרו כחודש וחצי לפני הפרעות, מדברים ומתווכחים ביניהם על דיווחים שהגיעו מהמופתי חאג' אמין אל חוסיני ועל ההתארגנויות לפעילות בערים השונות "ביום המיועד". כמה ימים לפני יום שישי ה־23 באוגוסט הוא ראה את אנשי החבורה נוסעים מדי פעם לירושלים וחוזרים משם באותו יום. הוא סיפר על אשר ראה ושמע לקרוביו ממשפחת קסטל ביניהם לרב מאיר קסטל שנרצח (עדות נסים משה קסטל, 29.8.1929, אבסל"א, V722/01/10).

הרב מאיר פראנקו, דיין בית הדין הספרדי, שמע ביום שישי ה־16 באוגוסט כי השיח' מחמוד חמור דרש בהתלהבות נגד היהודים הרוצים לקחת את הר הבית ושעל כל המוסלמים להתאחד נגדם. ביום רביעי או חמישי בשבוע לאחר מכן, ה־21 או ה־22 באוגוסט הוא שמע מבעל החנות יוסף קמר, ששמע ממקורביו הערבים כי בכוונתם לצאת לירושלים על מנת לנקום ביהודים לפי דרישתו של המופתי שהועברה אליהם במכתבים. בעת שהייתו בחנותו של יוסף קמר סיפר פלאח ערבי שהמופתי שלח מכתבים גם לכפר דורא עם בקשה שיקומו נגד היהודים (עדות הרב מאיר פראנקו, 1.9.1929, אבסל"א, V722/01/10).
דוד גוזלן, סנדלר יליד חברון מסר בעדותו כי ביקר בכפר יטא בשבוע שטרם הפרעות, התארח אצל המוכתר ומצא שם את השיח' טאלב מרקה אשר נפגש עם נכבדים מקומיים ושכנעם לתמוך בפעילותו של המופתי. את דוד הרחיקו כדי שלא ישמע על מה הם מדברים. אחד ממכריו הערבים סיפר לו שאוהדי המופתי ביקשו לקבל את חתימתו על פנייה מטעם המופתי, אך המכר טען שהוא עסוק בענייניו והתנגד להצטרף לפניית המופתי (עדות דוד גוזלן, 1.9.1929, אבסל"א, V722/01/10).

הרב חיים בג'איו, מורה ושוחר בחברון, מסר שידע שפעילים ערביים באו מירושלים לחברון בתקופה שלפני הטבח לצורך תעמולה. כך גם עארף אל עארף מושל באר שבע, מחבריו של המופתי חאג' אמין אל תוסיני, הגיע לחברון ונאם בפני הציבור במערת המכפלה ביום שישי ה־16 באוגוסט. באותו יום הייתה הפגנה ליד בית מושל העיר שבראשה עמדו

השיח' מחמד עלי אל ג'עברי ושיח' צברי עבדין. הוא שמע אותם אומרים למפגינים: "היום אל תגעו באף יהודי כי יש להמתין להוראות עד יום ששי הבא". הוא לא דיווח על כך למשטרה כי לא חשב שהדברים ייצאו לפועל. ביום שישי ה-23 באוגוסט בערך בשעה 15:00 הוא שמע את השיח' טאלב מרקה נואם בפני קבוצה של כ-40 ערבים ואומר להם לנקום את הדם שנשפך בירושלים. לדבריו לא התרשם מדברים אלה כי בעת האחרונה נשמעו פעמים רבות איומים מפי הערבים שיהרגו וישחטו את יהודים (עדות חיים בג'איו, 29.8.1929, אבסל"א V722/01/10; עדות חיים בג'איו בפני ועדת החקירה למאורעות תרפ"ט בישיבה מס' 78; עדות הנ"ל במשפטו של טאלב מרקה 15.10.1929, ספר המשפטים, עמ' 44).

מרדכי, בנו של חיים בג'איו, ששהה בעפולה לרגל עסקיו ראה ב-21 באוגוסט לפנות ערב ארבעה ערבים שאחד מהם מקריא להם בקול רם ממכתב שהחזיק בידו. הוא ניגש אליהם והשתתף עמם בקריאה. אחד מהארבעה שאל אותו מה הוא עושה פה ונענה על ידי אחד מחבריו "הלא אתה רואה שהוא קורא ערבית, הרי הוא "וטני [בן הארץ, מקומי] ומותר לו לעמוד". המכתב היה מודפס וחתום על ידי המופתי חג' אמין אל חוסיני, ומיועד ל"אחינו המוסלמים". הוא תיאר כיצד היהודים מתנפלים על המקומות הקדושים בירושלים והם עלולים להמשיך ולכבוש את כל המקומות הקדושים. הוא קרא לכל המוסלמים להגן על המקומות הקדושים בדמם ובנפשם ובכל האמצעים שאפשר ולנקום ביהודים. מכיוון שהוא הצטרף לחבורה שקראה את המכתב מאמצעו הוא ביקש לקרוא גם את ההתחלה אך הם לא אפשרו לו (עדות מרדכי בן חיים בג'איו, 29.8.1929, אבסל"א, V722/01/10).

הרב יוסף אלחנן מלמד, מנהל מוסד חינוכי של המזרחי בחברון, חש שהתסיסה בין הערבים החלה כבר כחודשיים לפני הטבח והתבטאה ביחס של שנאה כלפי היהודים. הערבים הפגינו מול בית המושל שבוע לפני הטבח על רקע השמועות שהיהודים רוצים לכבוש את הכותל המערבי. הוא לא ראה את ההפגנה אך היו יהודים שהבחינו שבין משתתפיה היו גם כאלה ממתנגדי המופתי ששינו הפעם את דעתם. ב-22 באוגוסט היו שהודיעו לו, ביניהם אליעזר דן סלוני, שערבים רבים מתכוונים לנסוע לירושלים לפי בקשת המופתי כדי להשתתף שם בהפגנות. הוא דיבר על כך עם כמה מהיהודים אך היו ביניהם חילוקי דעות על משמעות התופעה. היו שלא האמינו שהדבר יגיע לידי פרעות ביהודים כפי שהן נמנעו ב-1920 (עדות הרב יוסף אלחנן מלמד, 27.8.1929, אבסל"א V722/01/10).

יהודה ליב שניאורסון שניהל יחד עם אביו חיים שלמה את מלון 'אשל אברהם' בעיר מסר שכבר ביום ראשון ה-18 באוגוסט התפארו ילדים ערבים בחברון שביום שבת הבא ישחטו את כל היהודים (עדות יהודה ליב שניאורסון, אבסל"א V722/01/10). אליעזר גבאי בעל בית מסחר סיפר שביום רביעי ה-21 באוגוסט באו לחנותו שני ערבים כדי לקנות סחורה. תוך כדי עמידה על המקח אמרו לו שכדאי שימכור בזול כי בעוד שלושה-ארבעה ימים ישדדו את כל הסחורה שבחנותו. "מוטב שתמכור בזול ויישאר אצלך מעט כסף אם אללה יציל אותך". למחרת הגיע ערבי לחנות שכנו (ערבי) ואמר: "אנחנו נשחט את כל היהודים לבקשת המופתי שדרש לנקום ביהודים, כיוון שהרגו את ערביי הכפר ליפתא ומקומות אחרים" (עדות אליעזר גבאי, 1.9.1929, אבסל"א V722/01/10).

ד"ר אריה ליב לויט, רופא וטרינר בחברון, הבחין ביום חמישי ה-22 באוגוסט בהתקלויות של ערבים רבים עם נשק המדברים על כך שיהרגו את היהודים למחרת

ביום שישי. ביום שישי הוא נטל עימו את אקדחו לעבודה וכולם שם ראו שהוא חמוש. בשעה 14:00 הוא עזב את מקום עבודתו והצטרף אליו אחד מתלמידי הישיבה. כשעברו ליד קבוצת ערבים הם החלו לצעוק "הנה יהודים". תלמיד הישיבה ברח ולו נתנו הערבים לעבור באומרם שהוא רופא (עדות ד"ר [אריה] ליב לויט, 1.9.1929, אבסל"א, V722/01/10). לעומת עדות זו הרופא מטעם הדסה בחברון ד"ר צבי כיתאין מסר שעד יום שישי ה-23 באוגוסט לא היה שום סימן לפרעות. החל מה-16 באוגוסט הייתה מתיחות ופחד בין האנשים בגלל המאורעות שהיו בירושלים (עדות ד"ר צבי כיתאין, אבסל"א, V722/01/10). משה בוזגלו תושב חברון ובעל חנות בדורא נסע ביום ראשון 18 באוגוסט לירושלים לקנות סחורה לחנותו, אך כששמע שם על המתיחות הוא חזר למשפחתו בטרם סיים את ענייניו בירושלים. ביום שלישי ה-20 באוגוסט כשנסע מחברון לכפר דורא פגש בדרך את עבד אל רחים פרח מדורא ושני פלחים נוספים ושמע שהם מדברים על המתרחש בירושלים. עבד אל רחים אמר לו: "בשעה שתהיה התנפלות על היהודים בירושלים תהיה גם התנפלות על יהודי חברון". למחרת, ביום רביעי, נכנס לחנותו מחמד עבד אל רחמן ריאן מדורא, שלף עליו את פגיונו ואמר לשחוט אותו אך היושבים בחנותו הצילו אותו. ביום שישי 23 באוגוסט בדרכו מדורא לחברון ניסו שני ערבים להרוג אותו אך לשמע צעקותיו "שהוא אחד מהם", היו כאלה שמנעו זאת מהם. בוזגלו גם העיד שהוא שמע מפלחים שנכנסו לחנותו של עבד אל רחים על כך שהטבח ביהודים יתחיל ביום שבת, ה-24 לחודש (עדות משה בוזגלו, ללא תאריך, אבסל"א, V722/01/10; נסים בוזגלו, זכרונות מבית אבא, בתוך קסטל, תשס"ו, עמ' 114-115).

חנוך ברודלינצקי, חבר ה'הגנה' מ-1925, התגייס בפקודת הארגון למשטרה ביוני 1926. לאחר סיום בית הספר לשוטרים שרת תקופה של כחודש ביפו ובדצמבר 1926 נשלח לשרת בחברון וגר שם עם משפחתו. בקיץ 1929 היה שוטר יהודי יחיד בתחנת המשטרה בחברון מתוך 46 שוטרים. הוא הגדיר את שני מפקדיו הישירים: הסרג'נט אברהם טורקי ג'רג'ורה והקורפורל יוסף אסמר מעזה כ"צוררים". בימים הסמוכים לפרעות הטיל עליו טורקי משימות קשות מחוץ לעיר חברון: לצאת יחידי לעצור 28 ערבים בשמונה כפרים; לאחר שחזר ממשימה זו הוטל עליו לצאת לכביש המוביל לירושלים ולבדוק האם ברשות הנוסעים יש נשק. היו שוטרים בודדים שתמכו בו אך רובם התגרו בו והתלוצצו על חשבונו. בעת ויכוח שהיה לו עם הקורפורל יוסף אל אסמר ביום שישי 23 באוגוסט אמר לו יוסף: מחר יהיה היום שלך ונגמור אותך. לדברי חנוך כמה מעמיתיו השוטרים הערבים כעסו מאוד על יוסף עקב דברים אלה (עדות חנוך ברודלינצקי, 1.12.1958, את"ה מס' 10.18; עדות חנוך ברודלינצקי, ללא תאריך, מרשתת; שגב, 1999, עמ' 264).

ב-22 באוגוסט עזב העיתונאי יהושע משולח את חברון באוטובוס בו היה היהודי יחיד. הנוסעים דיברו ביניהם על היהודים ועל מה שעלול להתרחש מחר לאחר תפילת יום שישי בהר הבית. גם במלון הירושלמי בו התאכסן בלילה דיברו האורחים בדאגה על המהומות שיפרצו למחרת. בבוקר יום שישי 23 באוגוסט הוא החליט לבקר בבית לחם לפגישה עם חנווני ערבי שהכיר בחברון והזמין אותו לבקר בחנותו. בדרך לבית לחם הוא ראה מאות ערבים עם מקלות הולכים ברגל או רוכבים על חמורים כשפניהם לירושלים, אך לא ייחס לזה חשיבות. ברחוב בבית לחם הוא פגש ערבי זקן אשר שאל אותו בנימוס האם הוא יהודי. כשהשיב בחיוב, ייעץ לו הלה להיזהר ולא להימצא ברחוב בגלל המתיחות בעיר ואף

הציע לו ללון בביתו. משולח העדיף ללכת לתחנת המשטרה ובדרכו הספיק לשמוע נהג מוניות שחזרו נסערים מירושלים מהמהומות שהחלו שם. השוטרים העלו אותו על מונית וביקשו מנהגה לקחתו לירושלים. הנהג נתן לו תרבוש אדום אותו חבש על ראשו וכך הגיעו בשלום לירושלים (ליטל לוי, היום לפני 82 שנה: מאורעות תרפ"ט וטבח היהודים בחברון, הארץ, 24.8.2011, מרשתת).

כשלושה-ארבעה ימים לפני פרוץ המאורעות שמע אליהו גוזלן ששכנו טאלב קובאבגי מספר לשכנו מוחמד יוסף אבו מונשר אודות הילד הכורדי אברהם מזרחי, שמת במאורעות בירושלים ב־16 באוגוסט. כשניגש אליהם הם שינו את תוכן השיחה. כששאל את טאלב על מה הם דיברו הוא נענה כי אם היהודים לא יפסיקו הם יקבלו את מה שצריך. יום לאחר מכן שמע את שלושת הנגרים: מוחמד יוסף אבו מונשר, אחמד קדרה וערפה עמיר משוחחים על נשק. ערפה אמר שיש לו רובה. יוסף אמר שיש לו אקדח אך חסרים לו כדורים. ערפה אמר שברשותו כדורים והוא יביאם כדי להתאימם לאקדח. כששאל אותם גוזלן למה להם נשק נענה על ידי ערפה: "כדי להרוג את היהודים." ביום שישי 23 באוגוסט נסעו ערפה וטאלב לירושלים (עדות אליהו גוזלן, בן 24, 1.9.1929, אבסל"א, V722/01/10).

ביום חמישי ה־22 באוגוסט אמרו פועליו של הנגר רדואן טבאחי לשלמה ולמאיר גוזלן ששהו באותה העת בחנותם שמחר "נשחט את כל היהודים וניקח את כל אשר להם". לאחר מכן הגיע רדואן עצמו והם סיפרו לו על דברי פועליו. הוא קרא להם היכה אחד מהם וכעס על כך שאמרו זאת ליהודים (עדות שלמה גוזלן ומאיר גוזלן, ללא תאריך, אבסל"א, V722/01/10).

גם דוד קסטל שמע מערבים בשוק לפני יום שישי ה־23 באוגוסט כי ביום שישי תהיה מלחמה נגד היהודים. מוחמד מוסא שבאנה, בעל חנות מכולת, אמר לו ב־22 באוגוסט כי "מחר נשחט את היהודים ולמופתי יש 700 חיילים כדי לכלות את היהודים ביום שישי לאחר התפילה" (עדות דוד קסטל, 1.9.1929, אבסל"א, V722/01/10).

לאה גוזלן שמעה במשך כל השבוע שלפני הטבח שהערבים מאיימים לבצע פרעות ביהודים. ביום רביעי 21 באוגוסט סיפרה לה כובסת ערביה כי הגיעו מכתבים מהמופתי הקוראים לערבים לבוא לירושלים כדי להילחם ביהודים. ביום חמישי 22 באוגוסט בערב שמעה שיחה בין שלושה מנכבדי הערבים בחברון שצריך לשחוט את כל יהודי חברון. לדבריה היהודים בחברון סברו שגם אם יהיו מהומות בירושלים לא תגיע הרעה לחברון (עמיקם תרפ"ט: 69).

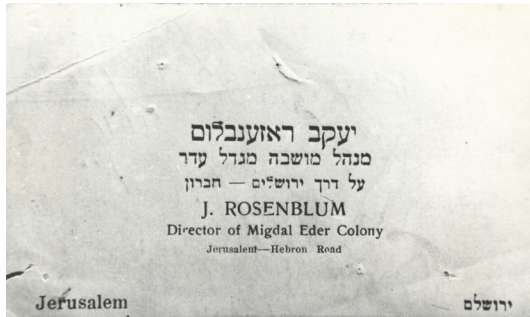
ישראל אברהם לאהבה, שהיה במקצועו קצב, ונסים עזרא שהיה ייצרן גבינות שמעו מערבים כבר כשבועיים לפני המאורעות שהם לא ישאירו אף יהודי חי ויהרגו את כולם, אך לא עשו שום צעדים עקב מידע זה. כששמע ישראל את הסתתו של שיח' טאלב מרקה בעת הפרעות מבעד לחלונות ביתו הוא נשאר בביתו (עדות ישראל אברהם לאהבה, 1.9.1929, אבסל"א, V722/01/10).⁴ ניסים עזרא אף העיד ששמע מערבים כשבוע לפני פרוץ המאורעות כי השיח' טאלב מרקה ובנו זהודי ומעיד אל חטיב, מורה בבית הספר המוסלמי, אומרים לערבים ברחובות שעל כל מי שיש ברשותו נשק לצאת למלחמה ולשחוט את כל היהודים. הם ציינו שהמופתי הבטיח שכל מי שיהרג במלחמה זו הוא ידאג למילוי כל צרכי משפחתו מכספי הוקף ויציל את כל מי שייאסר (עדות ניסים בן שלום עזרא, אבסל"א V722/01/10).

צביה חדש, אשתו של הרב מאיר מרבני ישיבת סלובודקה, ושפרה בן-גרשון, אשתו של ישראל שלמה זלמן בן גרשון וולנסקי מזכיר הישיבה, ערכו ביום חמישי ה-22 באוגוסט קניות בשעה 09:00 בשוק לקראת שבת. הן שמעו שיחה בין שני ערבים האומרים: הן מכינות את עצמן לקראת שבת אך אנחנו נהנה מזה ומי שירצה יקח אז לעצמו מבנות ישראל. שפרה (ששלטה בערבית) הבינה את אשר נאמר. הן סיפרו את אשר שמעו לבעליהן כאשר חזרו לביתן. יחד עם הבעלים הן פנו לאליעזר דן סלונים ופגשו אותו בבנק אשר ניהל, כשהוא בעיצומה של פגישה עם קבוצת נכבדים ערבים. הם סיפרו לו את אשר שמעו הנשים בשוק. הוא הרגיע אותם ואמר שבחברון לא יפגעו ביהודים בגלל היחסים הטובים עם הערבים. סלונים שיתף את הערבים שעיימו בידיעה והם אישרו את דבריו שבחברון לא יקרה דבר ליהודים (עדות צביה חדש, אבסל"א, V722/01/10; אזרחי תשס"א: 182-183). עניין זה נודע גם לחלק מתלמידי הישיבה כבר ביום חמישי. זבולון גרז שמע מיהודים שקנו בשוק שישנה כוונה לפגוע בתלמידי הישיבה. (עדות יעקב גרז, ללא תאריך, שמע זאת מחברו לישיבה אהרן סקוביצקי, אבסל"א V722/01/10).

את השינוי במצב תאר אהרן ראובן בערנצווייג שהיגר מגליציה לניו-יורק ב-1907, עלה לארץ ב-1927 והתיישב בתל אביב. הוא הגיע יחד עם אשתו חמישה ימים לפני פרוץ הפרעות לנפוש בחברון הקרירה מהאקלים הקיצי הקשה של תל אביב. הם שילמו מראש על שהותם במלון 'אשל אברהם' והתכוונו להישאר בו עד אחרי החגים. כאשר שמעו על פרוץ המהומות בירושלים ביום שישי ה-22 באוגוסט הפך מצב רוחם לקודר והם חששו שמהו רע עלול לקרות. כאשר שאל בערנצווייג את תושבי המקום לדעתם על המצב הם השיבו לו כי חברון בטוחה בזכות הקשרים הטובים עם הערבים, שהוכיחו את עצמם בעבר. לדבריו, לאחר תחילת הפגיעות ביהודים ביום שישי אחרי הצהרים האווירה הייתה טעונה בחומר נפץ (דוד תמר, עדות ראייה על הטבח בחברון, הצופה, 22.8.1929).

מתברר ששמועות רבות על כוונות לפגוע ביהודים הגיעו ממקורות רבים ליהודי חברון בתקופה שטרם הפרעות, אך הם העדיפו להקל בהם ראש, בהסתמכם על השקט היחסי ששרר בעיר בשנים האחרונות ומתוך תקווה לאי מימוש האיזמים כבעבר. היו שהתייחסו אחרת לאיזמים ששמעו. השמועה על כוונת הערבים לפרוע ביהודים ביום שישי 23 באוגוסט הגיעה לירושלים ולתושבי מגדל עדר, שיישובם הקטן היה ממוקם באמצע הדרך בין ירושלים לחברון (כיום צומת גוש עציון), כבר קודם לכן: אשתו של הרב ישראל זיסל דבורץ, מנהל 'בנק חברון' בירושלים הגיעה למקום עבודתו של בעלה בבנק ביום חמישי 22 באוגוסט אחרי הצהרים וסיפרה לבעלה ולעובדי הבנק כי שמעה בבתי נייטין הסמוכה למאה שערים על כוונת הערבים "לעשות שחיטה ביהודים" מחר. היא ביקשה להחזיר את בנה שמעון ראובן ואת בתה שרה דינה שהתארחו באותה העת במגדל עדר (ישוב שבעלה סייע להקימו). שלמה זלמן קלונסקי מעובדי הבנק, שהכיר היטב את חברון וסביבתה מתקופת מגוריו שם, התנדב לעשות זאת. הוא שכר מונית עם נהג ערבי נוצרי מבית לחם, כיוון שאף נהג יהודי לא היה מוכן לנסוע לשם. הוא מסר לחבריו את מספר המונית כדי שיוכלו לברר אודותיו אם יקרה משהו. בהגיעו למגדל עדר הוא פגש את המוכרת יעקב רוזנבלום ומסר לו כי הגיע להחזיר את ילדי משפחת דבורץ לביתם בירושלים. רוזנבלום ניצל את ההזמנות להתיעץ עימו מה לעשות, מאחר וחצי שעה קודם לכן הגיע אליו המוכתאר של הכפר בית אומר הסמוך, הנמצא עמו בקשרי ידידות, וסיפר לו שהערבים מתוכננים לטבוח למחרת

ביהודים. מוכתאר בית אומר הציע לו להעביר את כל אנשי מגדל עדר לכפרו עד יעבור זעם. קולונסקי הציע לו לעבור לירושלים אך רזנבלום סרב לעזוב את היישוב ואמר שהוא

איור 2: כרטיס הביקור של יעקב רזנבלום, מנהל מושבת מגדל עדר, באדיבות ארכיון כפר עציון

מתלבט האם להישאר במקום או לקבל את ההצעה לעבור לבית אומר. קולונסקי הציע לו לעבור לבית אומר. למחרת עקר רזנבלום יחד עם תושבי מגדל עדר לבית אומר, כאשר נוכח לדעת כי חברונים שחזרו מירושלים סיפרו על המהומות שם ואחד הנהגים אף איים להורגו (אורן תשמ"ח: 86-87; שפרכר תשע"ג: רצ"ט; עדות יעקב רזנבלום, אבסל"א V722/10; איור 2).

פעילותו של שיח' טאלב מרקה בעת הפרעות 23-24 באוגוסט 1929

שיח' טאלב מנכבדי חברון היה פעיל באגודה המוסלמית, באגודה המוסלמית-נוצרית ובאגודת הנוער המוסלמי. הוא היה מאנשיו של המופתי בחברון והמסית הראשי נגד היהודים. פעילותו החלה בתקופת המתיחות שלפני פרוץ המאורעות ונמשכה תוך כדי הפרעות ביהודים. בדיעבד התברר שרבים מיהודי חברון היו מודעים לפעילותו בקרב ערבי העיר.

נסים קסטל ראה את מרקה ביום שישי ה-23 באוגוסט פונה לבעלי החנויות ומורה להם לסגור את חנויותיהם כי רצחו בישיבה שני תלמידים. (עדות נסים קסטל, 29.8.1929, אבסל"א, V722/01/10).

חיים בג'איו ראה את שיח' טאלב מרקה מתחבר החל מה-16 באוגוסט, עם אדם זר ממשפחת חוסיני שהגיע מירושלים. נודע לו על אנשים נוספים שהגיעו מירושלים לחברון לפני הפרעות לפעולות תעמולה. ביום שישי ה-23 באוגוסט לפני השעה 15:00, לאחר שנודע מפי הנהגים שהגיעו מירושלים על המהומות שם, הוא ראה את טאלב מרקה נואם בפני קבוצה של כארבעים איש שברשותם סכינים ומקלות ואומר להם: בשם אללה והנביא מחמד אנו קוראים לכם לנקום את דם אחיכם המוסלמים שנשפך בירושלים (עדות חיים בג'איו, 29.8.1929, אבסל"א, V722/01/10; עדות חיים בג'איו, במשפטו של טאלב מרקה, ספר המשפטים, עמ' 44). מרדכי בג'איו ראה את שיח' טאלב מרקה ביום שישי ה-23 באוגוסט בשעה 14:00 עובר בין החנויות בחברון ואומר לבעליהן לסגור את החנויות, לקחת את נשקם ולנסוע לירושלים לנקום את דמם של המוסלמים שנשפך שם (עדות מרדכי בג'איו, 28.8.1929, אבסל"א, V722/01/10).

ברוך ציבין שמע ביום שלישי ה-20 באוגוסט את שיח' טאלב מרקה מספר לקבוצה של שמונה עשרה ערבים שהמופתי חאג' אמין אל חוסיני שלח מכתבים לחברון ולערים נוספות ובהם קריאה לנקום ביהודים הרוצים לגזול את הר הבית. ביום שישי ה-23 באוגוסט כשהלך

בבאב אל זאויה ראה את השיח' טאלב מרקה מסית קבוצה של צעירים ערביים לפגוע ביהודים. צעירים אלה התנפלו עליו מאוחר יותר וצעקו "שחטו את היהודים". הם זרקו עליו אבנים והכו אותו במקלות (עדות ברוך ציבין, ללא תאריך, אבסל"א, V722/01/10).

ב־22 באוגוסט בערב שמעה לאה גוזלן את טאלב משוחח עם סעד מרקה ועיסא ערפה על הצורך לשחוט את כל יהודי חברון. היא ספרה על כך לבעלה יצחק ולגיסה, אך הם לא התייחסו ברצינות לדבריה (עמיקם תרפ"ט: 68–69). מזל מזרחי העידה במשפטו של טאלב כי ביום שישי ה־23 באוגוסט אחר הצהרים שמעה מחלון ביתה את טאלב מרקה אומר לאנשים ששאלו אותו מה לעשות, שהגיע מברק מהמופתי שהיהודים שחטו את המוסלמים בירושלים. דברים אלה הפחידו אותה והיא סגרה את חלון ביתה. גם אשתו של 'י מזרחי שמעה את טאלב אומר לקבוצה גדולה של אנשים ברחוב: "בשם מוחמד שחטו את הגברים היהודים, קחו את נשותיהם ועשו מה שתמצאו, אל תפחדו." שומעיו מחאו כפיים (עדויותיהן במשפטו של טאלב מרקה, 15.10.1929, ספר המשפטים, עמ' 45–46).

אסתר להבה (אשתו של אליעזר) ראתה ממרפסת ביתה ביום שישי בשעה 15:00 את טאלב עומד בתוך קבוצת ערבים ומקריא להם מנייר שהוציא מחיקו. הוא לא שמעה את דבריו בגלל הרעש, אך עם סיום דבריו הנאספים מחאו כפיים וצעקו: "דין מוחמד בסיף, נשחט את היהודים". לאחר מכן הפורעים עלו לדרך המובילה לשכונת באב זאויה (עדות אסתר להבה במשפטו של טאלב מרקה, 17.10.1929, ספר המשפטים, עמ' 60).

יהודה אברהם טהור העיד ב־23 בספטמבר 1929 בפני השופט החוקר ביילי כי ביום שישי ה־23 באוגוסט בערך בשעה 10:00 כששהה בביתו בבאב זאויה, שמע צעקות ומחלונו ראה יהודי "אשכנזי" רץ ועבדאללה יעקב נאדאז' רודף אחריו. על בגדיו של היהודי נראה סימני דם. הוא שמע את טאלב צועק: "הידד עבדאללה, רדוף אחריו ותשיגהו, ותגמור אותו" (חקירת נאשמי חברון, הארץ, עמ' 1, 24.9.1929).

יהודה ליב שניאורסון ראה את טאלב בבאב זאויה ביום שישי בשעה 15:00 אומר לכשלושים ערבים שעמדו לידו: "אלפי מוסלמים נהרגו בירושלים, נקמו את דמם מיהודי חברון ולכו לאחר מכן לירושלים כדי לעזור שם לאחינו המוסלמים". הוא נבהל וברח לביתו. בשבת ה־24 באוגוסט בשעה 08:30 נכנס טאלב מרקה למלון של משפחת שניאורסון, שהה שם כ־10–20 דקות, שתה כוס תה ואמר לבעל המלון חיים שניאורסון אל תפחדו לא יהיה כלום, אין צורך לסגור את הדלת. בזמן שטאלב היה במלון נכנס לשם גם אליעזר דן סלונים וכשעה לאחר יציאתו החלו המהומות. טאלב עמד על מדרגות בית אליעזר דן סלונים מול המלון והסית את הערבים סביבו לתקוף את הבית. להערכת יהודה ליב שניאורסון לולא הסתתו של טאלב את ההמון הם לא היו נכנסים לבית סלונים אלא ממשיכים הלאה. אנשי המלון הבינו שאם תוקפים את בית סלונים יגיעו גם אליהם. הם הסתתרו במרתף בית בעל הבית הערבי ומשם שמעו את אשר התרחש בבית סלונים לאחר מכן הגיעו הפורעים למלון ושניאורסון שמע ממקום מחבואו את טאלב אומר להם: לפני זמן מה כולם היו כאן, חפשו אותם הם בודאי התחבאו (עדות יהודה ליב שניאורסון במשפטו של טאלב מרקה, 15.10.1929, ספר המשפטים, עמ' 46–47; 52–57; עדות ד"ר ליב לויט, 1.9.1929, אבסל"א, V722/01/10).

סולטנה גוזלן, שבעלה ובנה נרצחו, מסרה שלאחר רצח בני משפחתה הפורעים החלו להכות אותה, וכשהייתה על מרפסת ביתה ראתה את טאלב ממרחק של שלושה מטר

ושמעה שהוא אומר למכים: "הכו אותה, הרגו אותה, אל תפחדו, היום הוא יום היהודים" (עדות סולטה גוזלן במשפטו של טאלב מרקה, 16.10.1929, ספר המשפטים, עמ' 49). שלמה גוזלן ראה את טאלב מרקה מנהיג את הקבוצה שניסתה לפרוץ לביתו כשהוא צועק כל הזמן: "אל דין אלקבר אידבהוהום [דת הקבר, הרגו/ טבחו אותם]" (עדות שלמה גוזלן ללא תאריך, אבסל"א, V722/01/10).

מפקד משטרת חברון קפראטה העיד כי ראה את טאלב מרקה ביום שישי 23 באוגוסט נואם בפני קהל ערבי של 300-400 איש. כאשר התקרב אליהם עם שוטרים הקהל התפזר לקבוצות קטנות. טאלב הלך לכיוון בית הממשלה ואחריו כ-100 אנשים ובדרך הם החלו לזרוק אבנים על בתי היהודים וניפצו את חלונותיהם. בשעה 16:40 הוא ראה את טאלב בשובו מבית הממשלה עם כ-150 איש. בשבת הוא ראה את טאלב בשעה 08:15 לא רחוק מבית סלונים נואם בפני המון החמוש במקלות ובחרבות ומסית אותם. שומעיו חזרו בצעקות על דבריו ונפפו בכלי נשקם. הוא ניסה לפזר אותם. לאחר מכן ראה אותו שוב בתוך המון ליד בית הממשלה, וניסה לפזר אותם. חלק מהמתאספים זרקו אבנים על בתי

היהודים. טאלב הלך לעבר בית סלונים. לדבריו של קפראטה הוא ראה אותו לאחרונה בשעה 08:40 (עדות קפראטה במשפטו של טאלב מרקה, 15.10.1929, ספר המשפטים, עמ' 40-43).

בעדותו בעת חקירתו אצל השופט החוקר בילי ובמהלך המשפט הכחיש טאלב את כל המיוחס לו על ידי קפראטה ויהודי חברון וטען שסייע למשטרה לפזר את הצעירים שהתקהלו וזרקו אבנים. הוא סיפר על פגישה ידידותית עם אליעזר דן סלונים ועם יהודה ליב שניאורסון בשבת בבוקר, אשר שיבחו את פעילותו. כמה עדים ערבים העידו ואישרו את גרסתו (עדות טאלב מרקה במשפטו ועדויות עדי ההגנה, -24 17.10.1929 ספר המשפטים, עמ' 62-74). הוא זכה ליחס מיוחד כאשר הובא לחקירות, והחוקרים לא כבלו את ידיו (מדוע אין שייך טאלב כבול?, הארץ, עמ' 4, 7.10.1929; איור 3).

איור 3: בית החולים 'בית הדסה' בחברון, אוסף גרא, באדיבות ארכיון חברון

הצעת סיוע של ה'הגנה' ערב מאורעות תרפ"ט – 23–24 אוגוסט 1929

ה'הגנה' בתרפ"ט הייתה ארגון קטן ומצומצם בכוח אדם מאומן ובנשק. מפקדת ה'הגנה' הייתה מודעת למתיחות ונערכה ככל יכולתה לקראת האפשרות של פרוץ מהומות. בידי ה'הגנה' היו דיווחים על כוונות לבצע פרעות בירושלים ביום שישי ה-23 באוגוסט לאחר תפילת הצהריים בהר הבית. מפקד ה'הגנה' יוסף הכט עבר לשם כך לירושלים. במפקדת ה'הגנה' בירושלים שהייתה אחראית גם על חברון היו מודעים לכך שהישוב היהודי בחברון אינו ערוך להגן על עצמו ושהם סומכים על כך שהערבים לא יפגעו בהם בגלל היחסים הטובים בין שתי הקהילות. ואכן היה לתחושת ביטחון זה בסיס מסוים מהמאורעות ב-1920–1921 שפסחו על חברון.

אהרון חיים כהן נשלח ב-21 באוגוסט יחד עם סעדיה קירשנבויים, על ידי מפקד ה'הגנה' יוסף הכט, לחברון כדי לעמוד על המצב שם. הם הגיעו לבנק אפ"ק, פגשו את מנהלו אליעזר דן סלונים וביקשו ממנו להפגישם עם ראשי הקהילה המקומית. הוא הזמין כמה מהם ובראשם את הרב פראנקו. שני אנשי ה'הגנה' שאלו את המקומיים האם רצוי לפנות את יהודי העיר או לשלוח אליהם תגבורת של אנשי 'הגנה' כדי לאבטח את הקהילה. ראשי הקהילה התנגדו לשתי ההצעות באומרים שאינם חוששים מהערבים בזכות היחסים הטובים עימם. כהן, ששלט היטב בערבית ובמנהגי המוסלמים, לבש בגדי ערבי ויצא לסייר בשוק המקומי ולא ראה כל תנועה חשודה. הוא נכנס לבית קפה ושמע תוך כדי הישיבה בו שאחד הערבים מזמין כמה מיושבי בית הקפה לביתו של השיח' טאלב מרקה. כעבור כמה דקות חזרו שניים מהם והזמינו לשם ערבי נוסף שישב בסמוך אליו. כהן יצא לשוק ובירר היכן ביתו של טאלב מרקה והלך לשם גם הוא. שם הגיע לאוזניו נאומו של טאלב מרקה על מצבם של ערביי ירושלים ועל היהודים הזוממים לכבוש את מסגד עומר ועל שיפלותם של יהודי חברון המתכננים לכבוש את מערת המכפלה לאחר כיבוש מסגד עומר. בנאומו הוא אמר "דווקא יהודים אלה החיים איתנו וינקו חלב אמותינו – דווקא הם עלולים לבגוד בנו יותר מ'המוסקובים' ועל כן מצווה גדולה לשחוט אותם תחילה." הוא חזר אל הבנק ודיווח לנמצאים שם על אשר שמע, והוא וקירשנבויים הציעו להם שוב לארח כמה מאנשי ה'הגנה' מירושלים. אולם נכבדי הקהילה היהודית התנגדו לכך וטענו שהדבר עלול להזיק להם. לשם הוכחה הם הזמינו לפגישה כמה מנכבדי העיר הערבים אשר הבטיחו שבשום מקרה יהודי חברון לא יפגעו. סלונים הראה להם את אקדחו המוחזק ברישיון. קירשנבויים אמר לו שאקדח זה לא יעזור לו בשעת המבחן. כהן וקירשנבויים חזרו לירושלים וכהן נפגש עם יצחק בן-צבי (שחזר באותו יום משהייה ארוכה בחו"ל) ומסר לו עוד באותו יום "דיווח שחור" על המצב בחברון (עדות א.ח. כהן, ש"י ערבי, יולי 1953, את"ה מס' 27.16; עדות סעדיה קירשנבויים, את"ה מס' 120.30; עדות משה אורבך, 24.11.1958, את"ה מס' 2.6).

הרצל ואלאנסקי, יליד 1907 שעלה מפולין ב-1922, היה תלמיד ישיבה ועבד במזכירות הישיבה והיה חבר ב'הגנה' אליה התגייס ב-1924, העיד כי ראה בחברון את חיים אהרן כהן אותו הכיר משירותו ב'הגנה' בירושלים כשבוע לפני יום שישי ה-23 באוגוסט. הוא הוסיף שאחרי הפרעות היה מלא התמרמרות שכהן לא דיבר איתו (עדות הרצל וולנסקי, כ"ג אדר תשל"ט, איה"ב).⁵

ביום חמישי ה-22 באוגוסט בבוקר נפגשו יצחק בן-צבי, חיים סלומון מטעם הוועד הלאומי, עורך הדין שלום הורוביץ וישעיהו ברידא מטעם ההנהלה הציונית עם הארי לוק

(Harry Luke) ממלא מקום הנציב העליון. לשאלת הורוביץ לגבי מצב הביטחון אמר לוק כי הממשלה נקטה בכל האמצעים לשמור על הביטחון והורתה למנוע תהלוכות בשכם, עזה וחברון. הנכבדים הערביים, כולל המופתי חאג' אמין אל חוסייני, נתבקשו להזים את השמועות שנפוצו בדבר מזימות היהודים לגבי המקומות הקדושים למוסלמים ולהרגיע את הרוחות (בן-צבי תרצ"ו: 195-196).

ב-22 באוגוסט הורתה מפקדת ה'הגנה' ליחידת ה'הגנה' בתלפיות לשלוח לחברון עשרה בחורים מתנדבים עם נשק אישי, פצצות ונשק נוסף כדי לחלקו בין תלמידי הישיבה בחברון. הוטל על הקבוצה להישאר בחברון עד שיקבלו פקודה לחזור לירושלים. נאמר להם ליצור קשר עם אליעזר דן סלונים שיעזור להם. בנסיעה לחברון השתתפו עשרה בחורים, שניים מהם בעלי מכוניות ושתי בחורות היודעות להשתמש בנשק ולהגיש עזרה ראשונה. סיפור הכיסוי לנסיעה היה טיול. הקבוצה יצאה בשעה מאוחרת מתוך הנחה שלא ימצאו אז משמרות של שוטרים בדרך. חברי הקבוצה יצאו מתלפיות כשברשותם רובה עם שני קנים, אקדחים ופצצות, נסעו דרך בית לחם והגיעו לאחר חצות לביתו של סלונים שם סיפרו לו על מטרת בואם.

סלונים כעס על דבר בואם מבלי להתייעץ עמו תחילה. לטענתו הערבים לא יעזו לתקוף את היהודים כל זמן שהוא עומד בראש הקהילה כי הם זקוקים לקבל ממנו אשראי. הוא הסביר שנוכחות הקבוצה בחברון עלולה לעורר תגובה חריפה מצד הערבים, דרש מהם לחזור בבוקר לירושלים וסרב לקבל מהם נשק בטענה שיש בידו אקדח משלו. תוך כדי שהיה בביתו של סלונים הגיעו לבית שני שוטרים ערבים ודרשו מחברי הקבוצה לבוא עימם לתחנת המשטרה. שמונה מהבחורים עם שתי הבחורות הלכו עם השוטרים לתחנת המשטרה ושם המתין להם מפקד התחנה קפראטה ששאל למעשיהם בחברון. הם סיפרו לו שהם בטיול ובדרכם לבאר שבע נכנסו לבית ידיים סלונים. קפראטה הביע את כעסו על יציאתם לטיול בתקופה כה מתוחה ודרש שיחזרו מיד לירושלים. הוא הורה לשני השוטרים ללוות אותם עד ליציאה מהעיר. בחזרתם לבית סלונים הם רמזו לשני הבחורים שלא היו בתחנת המשטרה כי יישארו בחברון עם מזוודת הנשק. למחרת ב-23 באוגוסט לפני הצהריים הוחזרו גם שני בחורים אלה על ידי סלונים בליווי שוטר לירושלים (עדות ברוך קטינקא, את"ה מס' 120.27; קטינקא 1964: 271-272; עדות שושנה גרשונוביץ, את"ה מס' 139.41; עדות יוסף אבירד, בתוך אורלובסקי בן-ששון והכהן וינגרטן תשל"א: 24).

גם אברהם איכר, מפקד ה'הגנה' בתל אביב, שהועבר לירושלים בימים שלפני פרוץ המאורעות כדי לפקד עליה מסר כי לפני המאורעות נשלחה קבוצת חברי ה'הגנה' לחברון אך "יהודי חברון לא רק שלא קיבלום יפה, אלא ביקשום בכל לשון של בקשה לחזור לירושלים, הואיל ונוכחותם עלולה לגרות את הערבים. לבחורים לא ניתן מקום והם נאלצו לחזור" (עדות אברהם איכר, 26.12.1949, את"ה מס' 71/74).

זיגמונד נשר, קצין לשעבר בצבא ההונגרי וחבר ה'הגנה' מ-1922, היה בקבוצה שהגיעה לחברון. הוא ציין בעדותו ש: "יצאנו שניים עשר איש לחברון, עם שתי מכוניות ונשק. אך היהודים גירשו אותנו בבושת פנים ולא רצו לקבל אותנו. הקצין קפראטה שהיה שונא ישראל בקש שנסתלק מהר יותר" (עדות זיגמונד נשר, את"ה מס' 84.50).

לעומת חששם העמוק של אנשי ההגנה לגורל יהודי חברון, ועד הקהילה היהודית בירושלים דווקא ביטל את חששותיהם של יהודי חברון. יהודה לייב שניאורסון העיד

איור 4: חדר הרוס בבית אליעזר דן סלונים, אוסף גרא, באדיבות ארכיון חברון

כי ביום שישי ה-23 באוגוסט הלך יחד עם הרב פראנקו וחיים בגא'ו למשרד הדואר ומשם הם טלפנו לוועד הקהילה בירושלים. שניאורסון היה הדובר בטלפון והעונה בוועד הקהילה הזדהה כלוי. שניאורסון אמר כי יהודי חברון צפויים לשחיטה אם לא תשלח אליהם עזרה הם אבודים. בן שיחו ענה לו: "את מצב ערביי חברון יודעים אנו טוב מכם. הם מתנגדים למופתי ולא יעשו את רצונו". כאשר שניאורסון בא לאחר הפרעות למשרדי ועד הקהילה וחיפש את לוי איש לא ידע מי הוא. (שניאורסון תש"מ: 66-67; איור 4).

פעילות הנהגת הקהילה היהודית בחברון

הנהגת הקהילה היהודית החלה להבין את חומרת המצב רק ביום שישי ה-23 באוגוסט והחלה לפעול מול גורמי הממשל והמשטרה בעיר בתקווה שאלו יגנו עליהם. ב-23 באוגוסט בבוקר, הגיעו

אל הרב מאיר פראנקו האחים מזרחי, בעלי נגריה בחברון, וסיפרו כי השוליה הערבי העובד אצלם סיפר להם בסוד שהמופתי חאג' אמין אל חוסיני שלח מכתב לערביי חברון לעלות לירושלים להרוג את היהודים, ושאינן מה לפחד מהממשלה כי הוא אחראי לכך. השוליה הוסיף שתושבי אחת השכונות בעיר מתכוננים להתנפל על הישיבה ושהוא מספר להם זאת מתוך נאמנות אליהם בגלל יחסם הטוב אליו, למרות שבכך הוא מסכן את חייו. הרב פראנקו דיווח על כך מיד לחבריו בהנהגה הרב סלונים, בנו אליעזר דן והרב מאיר קסטל, והם קיימו התייעצות בבנק אפ"ק. אליעזר דן סלונים מסר שנודע לו שהמשטרה בדקה האם בישיבה מתנהלת פעילות חשודה והופצה שמועה שתלמידי הישיבה מתכננים להתנפל על הערבים. הרב סלונים החל עתה לחוש שיש שינוי במצב ונזכר שבעת המתיחות בפסח ב-1920, כשהערבים התאספו כדי לפעול נגדם, הנהגת הקהילה פנתה אל המושל צ'מפיון אשר הזעיק בטלפון עזרה מיידית ותוך כרבע שעה הגיעו אוטובוסים עם חיילים והערבים התפזרו מיד. גם הפעם הוא סבר שאם ההנהגה תזהיר את השלטונות מראש הם יפעלו

להגן עליהם, אך כעת, בניגוד למצב ב־1920, השלטונות לא פעלו כך ולא הביאו תגבורת לעיר. גם הרב פראנקו חש עתה כי מדובר בידיעה על כוונה רצינית למתקפה. המשרתת הערבייה של הרב פראנקו שגרה ליד מערת המכפלה ונהגה להגיע אל ביתו בשעה 06:00 לא הגיעה ביום שישי. ראש הישיבה הרב משה מרדכי אפשטיין מסר לו כי גם המשרתת שלו לא הגיעה באותו בוקר. דבר זה הוסיף לתחושת הנוכחים שמשהו עלול לקרות. לאחר ההתייעצות הלכו הרב סלונים והרב פראנקו בשעה 11:00 אל עבדאללה קרדוס ממלא מקום מושל העיר, סיפרו לו על הידיעה ונתנו לו את השמות של אלה שמסרו אותה. שני הרבנים מסרו לקרדוס בשם הרב קסטל את דבר נאומו ההסתה של השיח'ים במסגד ומסרו את שם אחד מהמסיתים. חברי המשלחת ציינו שהם חוששים מהתנפלות על הישיבה, אך נענו באדישות שאין להם מה לדאוג ושלא ישימו לב לשמועות כי הממשלה יודעת מה לעשות. קרדוס הוסיף שיש במקום מספיק שוטרים במדים ובלי מדים שיפעלו בשעת הצורך. הרב פראנקו מסר לקרדוס שקצין המשטרה אברהים [טורקי] שלח את השוטר חנוך לבדוק אם אין בישיבה התארגנות להתנפל על הערבים. חנוך בדק ודיווח שאין שום התארגנות כזאת. מזכיר המשטרה הקורפורל יוסף [אסמר] מעזה רקע ברגליו ואמר שאלה דברי שקר וכי הייתה התארגנות כזאת ובמקרה שתהיה התנפלות השוטר היהודי חנוך יהיה האחראי לכך. הרב פראנקו מחה נגד דברים אלה ואמר לקרדוס שזו עלילה גסה על היהודים וכי תלמידי הישיבה עסוקים בלימודים ולא בפוליטיקה. הם ביקשו שקרדוס יפרסם זאת בין תושבי העיר המוסלמים. קרדוס השיב שהוא ותושבי העיר יודעים זאת ואין צורך בפרסום. בנוסף אמר קרדוס שהוא אחראי על המצב וביקש מהנציגים להרגיע את היהודים שאין להם ממה לחשוש ושימשיכו בעיסוקיהם כרגיל. הרבנים סלונים ופראנקו סמכו על דבריו והרגיעו את אנשי הקהילה שפנו אליהם (עדות הרב יעקב יוסף סלונים, ללא תאריך, אבסל"א, V722/01/10; עדות הרב סלונים בועדת החקירה ישיבה 76, 20.12.1929, דו"ח ועדת החקירה, חלק ז', עמ' 70–71; עדות הרב מאיר פראנקו, 1.9.1929, אבסל"א, V 722/01/10; עדות הרב מאיר פראנקו בועדת החקירה, ישיבה, 78, 23.12.1939, דו"ח ועדת החקירה חלק ז', עמ' 89–92).

אליעזר דן סלונים הבין את חומרת המצב ביום שישי אחרי הצהרים ומאז עשה ככל יכולתו להגן על אנשי הקהילה היהודית בעיר. הוא המשיך לסמוך עדיין על הבטחות המושל וחבריו הערבים שחזרו והבטיחו לו שלא יקרה להם שום דבר רציני. תלמיד הישיבה פנחס רביץ פגש אותו ביום שישי אחרי הצהרים ושאל אותו כיצד הקהילה היהודית בחברון יכולה להגן על עצמה ונענה שבחברון לא יקרה דבר. סלונים פנה למפקד המשטרה, לממלא מקום המושל, והסתייע בקשריו ובידידיו הערבים ובאנשי משטרה בניסיון להרגיע את הרוחות. ביום שישי בשעה 16:00 אחרי הצהרים כשהערבים התנפלו על ביתו של משה גרודז'ינסקי, שברו את חלונות הבית באבנים והחלו לשדוד חפצים הגיע אליהם אליעזר דן סלונים עם שוטרים שהיו חמושים בנשק וכמה נכבדים ערבים ממכריו ופיזרו את התוקפים. אחד השוטרים נשאר שם עד הערב לשמור ליד הבית. הוא הסתובב ביום שישי ובמשך הלילה שבין שישי לשבת בין בתי היהודים, ביקש מהם להישאר בבתיהם ולא להסתובב בחוץ, והעביר את מי שרצה לבתים שנחשבו לבטוחים יותר. (איך נהרגו משפחות סלונים ואורלנסקי בחברון, הארץ עמ' 5, 13.9.1929; עדות י. ל. גרודז'ינסקי, אבסל"א V722/01/10; עדות צבי גרינברג, 29.8.1929; עדות משה טיקוצ'ינסקי, 29.9.1929, שם;

עדות פנחס רביץ, נתיבה, ח' אלול תרפ"ט, עמ' 402–404; מלר תשס"א: 138; בתוך עמיקם תרפ"ט: 64).

ברגע האחרון החלו יהודי חברון לחשוב על הגנה עצמית. ביום שישי ה־23 באוגוסט בשעה 17:00 באו אל הרב יוסף אלחנן מלמד, מנהל מוסד חינוכי של המזרחי, הרופא ד"ר צבי כיתאין, הוטרנר ד"ר אריה לויט, ליב שניאורסון בנו של בעל בית המלון וכמה מתלמידי הישיבה כדי להתייעץ כיצד להתארגן להגנה עצמית מפני התנפלות הערבים. הועלתה הצעה שכלל היהודים יתאספו באחד הבתים הגדולים ושם יוכלו להגן על עצמם. היו שהתנגדו לכך מחשש שהמהומה שתיווצר, במיוחד בין תושבי הגטו היהודי, תגרום להעצמת הפרעות נגדם. בישיבה הוסכם שיש להתרכז בכמה בתים סמוכים בהם יוכלו אנשי הקהילה לקיים הגנה הדדית. הנוכחים סברו שהם יוכלו לארגן לא יותר מ־50 גברים הכשירים להגנה לעומת כ־2,000 ערבים תוקפים, מלבד תושבי הכפרים הסמוכים שנוספו עליהם. היו ברשותם רק שלושה אקדחים ורק חמישה ידעו להשתמש בהם. היו שסברו שיש לירות על התוקפים כדי שלא יהיה טבח ללא התנגדות (עדות הרב יוסף אלחנן מלמד, 27.8.1929, אבסל"א V722/10).⁶

פנחס רביץ העיד שהיו כמה מתלמידי הישיבה ששהו בבית סלונים בליל שבת וביקשו נשק בו יגנו על עצמם נענו על ידי אליעזר דן סלונים כי אין בכך כל צורך ואפשר לסמוך על כך שבחברון היה תמיד שקט מה גם שהמושל הבטיח זאת (עדות פנחס רביץ, נתיבה, ח' אלול תרפ"ט, עמ' 402–404). סלונים עצמו, שכנראה ניסיונות ההרגעה שלו היו מהשפה ולחוץ, בא בשבת בשעה 05:00 בבוקר אל הרב פייבל אפשטיין, בנו של ראש הישיבה, כדי להתייעץ עמו לגבי האפשרות לטלפן לירושלים, אך לא עשה כן כי "אין מהיכן לטלפן" (עדות הרב פייבל אפשטיין, ללא תאריך, אבסל"א V722/01/10).

בשבת, בשעה 06:00 התקיימה במלון 'אשל אברהם' התייעצות על המצב. הרב סלונים ובנו אליעזר דן התייעצו עם עיסא ערפה, מחבריו הערבים של אליעזר דן ואחיו של בעל ביתו. הוחלט לשלוח משלחת נוספת אל ממלא מקום המושל עבדאללה קרדוס ולדרוש ממנו הגנה על היהודים. בערך בשעה 07:30 הלכו הרב סלונים, בנו אליעזר דן, הרב פראנקו, יהודה שניאורסון ועמם עיסא ערפה לפגוש את קרדוס. בדרכם נודע להם שהוא נמצא בתחנת המשטרה. בדרך לתחנה הם פגשו ערבים חמושים באלות ושבריות ואילו השוטרים היו מצוידים באלות בלבד. פרחחים החלו לזרוק עליהם אבנים, שאחת מהם פגעה ברב פראנקו, אך עיסא ערפה הרחיק אותם. בהמשך הדרך תנועת הערבים מסביב גברה ועיסא ערפה החל לפחד וביקש מהם להסתגר בבתיהם. לאחר מכן התלחש עם אחד הערבים שפגש בדרך ומסר לחברי המשלחת את דבריו: המועצה המוסלמית של העיר מציעה שהיהודים המקומיים יתנו בידם את הזרים החדשים כדי שלא יפגעו. אליעזר דן סלונים ענה: אין אצלנו זרים ואנחנו נהרג לפניהם. המשלחת הגיעה למשטרה ופגשה את קפראטה שהיה נרגז צעק עליהם באנגלית: מדוע אתם מסתובבים? הישארו בבתיכם ואז אני אהיה אחראי להגן עליכם. הוא שלח עמם את השוטר היהודי חנוך ללא רובה, שילווה אותם מידי לבתיהם (עדות הרב י. י. סלונים, ללא תאריך, אבסל"א, V722/01/10; עדות הרב י. י. סלונים בועדת החקירה, ישיבה 76, 20.12.1929, דו"ח ועדת החקירה, חלק ז', עמ' 70; עדות הרב מ. פראנקו, 1.9.1929, אבסל"א, V722/01/10).

השוטר חנוך ברודלינצקי, חזר בבוקר מתורנות לילה ליד הטלפון במשרד הדואר המקומי ונכח בפגישת קפראטה עם המשלחת של ראשי הקהילה היהודית. לדבריו, קפראטה התקשר לממונים עליו במשך כל הבוקר ודרש תגבורת של שוטרים אנגלים או אוכספורדים – סטודנטים אנגלים שהיו בביקור בארץ וגויסו לתגבר את כוחות הבריטיים, שלא הספיקו כדי להשתלט על המהומות. קפראטה כעס כי בקשתו לא נענתה והוא אמר לחברי המשלחת שילכו לבתיהם ויבקשו מכולם לא ללכת לבתי הכנסת אלא להתפלל בבתיהם. הוא הוסיף: אם יישלחו אלי תגבורת אני יכול להיות אחראי על המצב, אחרת שהאל יעזור לכם. קפראטה הורה לחנוך ללוות את חברי המשלחת לבתיהם. בדרך אמר לו עיסא ערפה שנלווה למשלחת שהם רוצים רק את הזרים. חנוך הגיב ואמר גם אני זר. לאחר מכן החרים חנוך את השברייה שהייתה מתחת לעבאיה של עיסא ערפה, חזר לתחנה ודיווח למפקדו על ביצוע המשימה שהטיל עליו (עדות חנוך ברודלינצקי, מרשתת).

שניאורסון חזר למלון 'אשל אברהם' ממורמר וכועס ואמר לשוהים שם שאין להם כל תקווה. הוא סיפר שברחוב זרקו אבנים על הרב פראנקו וקפראטה קיבל אותם בגסות בלתי רגילה. הוא הוסיף שבדרך פגש נכבדים ערבים שהיו ידידי שאמרו לחברי המשלחת דברים

איור 5: ילדי פליטי חברון בבית הבריאות בירושלים, אוסף גרא, באדיבות ארכיון חברון

נוראים. מכיוון ששניאורסון היה נרגש ונרגז הם קראו לאליעזר דן סלונים שיספר להם מה קרה. סלונים סיפר כי הערבים אמרו להם שהם מוכנים לוותר על התושבים הוותיקים, ילידי המקום, בתנאי שיימסרו להם את התושבים החדשים. סלונים ענה להם "אם ככה הרגוני ראשון". הנהגה רצתה להודיע לוועד הלאומי בירושלים על דחיפות המצב, אך לא ידעה

כיצד לעשות זאת. בשעה 08:00 התקיימה התייעצות נוספת בהשתתפות סלונים, שניאורסון והרב מלמד. שניאורסון התנדב לנסוע לירושלים בתחפושת ערבית וביקש שסלונים ייתן לו נהג ערבי נאמן. סלונים השיב שהוא אינו יכול לקבל על עצמו אחריות לכך והציע לשניאורסון לחפש בעצמו נהג נאמן (עדות הרב יוסף אלחנן מלמד, אבסל"א, V722/01/10, 27.8.1929; עדות ד"ר כיתאין, 14.9.1929, שם; אירורים 5 ו6).

איור 6: ערימות ספרים בחברון לאחר הטבח, אוסף גרא, באדיבות ארכיון חברון

אקדחו של א.ד. סלונים

אחד מכלי הנשק המעטים שהיו ברשות הקהילה היה אקדחו של אליעזר דן סלונים. הרצל ואלאנסקי שהיה בביתו של סלונים בשבת העיד כי:

בשעה שההמון התפרץ לבית סלונים נכנסתי לחדר שבו נהרג סלונים. בחדר זה היו הרבה אנשים מהם אני זוכר את אליעזר דן סלונים שנכנס יחד אתי. לא ראיתי שאליעזר דן סלונים יורה. בשעה שהתחילו לשבור את הדלת של החדר בו נהרג הוא שאל אם כדאי לירות, כיון שאין מה להפסיד, אבל יש לו מעט מאד כדורים. אני זוכר שלא ענו לו, ועד שאני נפלתי הוא לא ירה. וגם כשקיבלתי כדור ונפלתי – איני יודע אם ירה אח"כ [אחר כך]. אני חושב שלא ירה. יחד איתי ועם סלונים נכנסו גם חיים קסטנוביץ, יעקב גרודזינסקי (נהרג) וזאב ברמן (נהרג) ועוד אחרים. [...] אנוכי נפצעתי בכדור שעבר את הדלת בטרם שנכנסו הערבים לתוכה. את הכדור קבלתי באף ונפלתי. [...] רגעים אחדים היה שקט גמור. הרימותי את ראשי וראיתי איך שסלונים עומד באמצע החדר עם הפנים לצד הדלת ולפניו בצעד אחד עמד ערבי [...] לרגע כאילו נסוג אחורנית וזרק על אליעזר סלונים חרב ארוכה. [...] המכה הראשונה של החרב הייתה על הכתף על יד הצואר. כנראה בצד השמאלי (עדות הרצל ואלאנסקי, 25.9.1929. אבסל"א, 722/01/10V).

חנה קרלינסקי, שעברה בשבת בשעה 03:00 מבית משפחת ליזרובסקי לבית סלונים, העידה כי:

בשעה 09:30 התחילו לזרוק אבנים בחלונות וב-10:00 התחילו לדפוק על הדלתות בגרזנים ובברזלים. אליעזר דן עמד עם עוד אנשים על יד הדלת כחצי שעה ואחר כך ירה פעם אחת. הערבים פרצו את הדלת [...] תיכף הרגו את א.ד. סלונים, אשתו ואבי ואימו של אשתו (עדות חנה קרלינסקי, אבסל"א, 722/01/10V).

השוטר חנוך ברודלינצקי, עסק באיסוף הפצועים וקבורת ההרוגים בבית הקברות בחברון מסר בעדותו מאחר יותר כי בעת הקבורה נמצא בכיסו של סלונים (מנהל הבנק) אקדח שנקבר איתו מאחר והבריטים לא התירו לקחתו (עדות חנוך ברודלינצקי, 1.12.1958, את"ה מס' 10.18, עמ' 4). נראה כי סלונים לא השתמש בנשקו כנגד הערבים בעת ההתקפה על ביתו. יתכן שהירי ששמעה חנה קרלינסקי היה של ערבים שירו לתוך הדירה מבעד לדלת וייחסה זאת לסלונים. יתכן גם שסלונים ירה ירייה אחת בלבד והחזיר את האקדח לכיסו.

תגובות ב'הגנה' לטבח

מאיר גוטליב שפעל ביום שישי ה-23 באוגוסט במסגרת ה'הגנה' בכמה שכונות בירושלים הגיע לפנות ערב לביתו בשכונת נחלת אחים והצטרף אל אנשי ה'הגנה' ששמרו בבתים הקיצוניים של השכונה. במוצאי שבת, ה-24 באוגוסט הוא פגש בבית הכנסת של משפחת בראשי את המפקד בן דוד יושב ובוכה ואומר "אנחנו אשמים בשחיטה בחברון על ששמענו בקול הרבנים". הוא סיפר שהיה בחברון עם חברי ה'הגנה' שעזבו את המקום לבקשת הרבנים (עדות מאיר גוטליב, 2.11.1958, את"ה מס' 12.8).

מרדכי מרגולין שפעל בסנהדריה סיפר כי בשבת ה-24 באוגוסט או ביום ראשון ה-25 באוגוסט בא אליו מפקד ה'הגנה' יוסף הכט ואמר לו: "איני אומר לך תכנית פעולה, אבל

עליך לפעול." מרגולין הבין שכוונתו להגיב על הטבח בחברון. הוא בחר קבוצת מתנדבים, ביניהם זכורים לו מרקין וחרובי, בסך הכול ששה אנשי 'הגנה' שצוידו באקדחים ורימונים ואיתם אחד מהשוטרים המיוחדים שהיה מצויד ברובה. התוכנית הייתה לפגוע בבית המופתי חאג' אמין אל-חוסניני או באחד מבתי השיח'ים בסביבתו. הם יצאו משכונת בית ישראל, התקרבו לבית שבשכונת שיח' ג'ראח בירושלים, הציצו לתוכו ואף נקשו בדלת והיה נראה להם שהוא ריק. כאשר ניסו להצית את הבית נורו עליהם מתוכו יריות והם נאלצו לסגת. הם שלחו את השוטר שאיתם לבדוק מה המצב והוא חזר אליהם ודיווח כי הבית מוקף שוטרים (עדות מרדכי מרגולין, 28.7.1954, את"ה מס' 34.6). כנראה שלפני פעולה זו הגיעה אל הכט הצעה של אריה צור מפקד ה'הגנה' בשכונת שמעון הצדיק היהודית, הסמוכה לשיח' ג'ראח, לפגוע במופתי עצמו אותו ראה חוזר צור לביתו. הכט התנגד לכך (עדות אריה צור, את"ה מס' 117.12; עדת יוסף הכט, את"ה מס' 98.11; איור 7).

איור 7: הרס במרפאת בית הדסה, אוסף גרא, באדיבות ארכיון חברון

סיכום

היחסים הקרובים והמורכבים של אנשי הקהילה היהודית בחברון עם האוכלוסייה המוסלמית שסביבם הקשתה עליהם להחליט כיצד להתייחס להתרעות "החמות" שהגיעו אליהם בתקופה שלפני הפרעות. ההתלבטות הייתה נחלת כל אחד ואחד מהתושבים וגם של הנהגת הקהילה. העובדה שהפרעות של 1920–1921 לא הגיעו לחברון עוררה את התקווה שכך יהיה גם הפעם. גם בשנים שלאחר מכן לא עמדה הקהילה החברונית בסכנה ממשית. המאמץ שעשו הרב סלונים ובנו אליעזר דן להבאת ישיבת סלבודקה

לחברון נועדה להציל כהגדרתם את הישוב העברי שם (אליעזר דן סלונים, הארץ, עמ' 4, 20.7.1924). אחד הנימוקים המרכזיים בהם השתמשו האחרונים כדי לשכנע את ראשי ישיבת סלובודקה לשכן את הישיבה בעירם הייתה מבוססת במידה רבה על כך שמצב הביטחון בחברון הוא טוב בזכות היחסים הטובים עם הערבים. דבר זה הקשה עליהם עתה להציג תמונה שונה לחלוטין בפני ראשי הישיבה ותלמידיה. (זכרונות הרב סרנא, עמ' 3).

הנהלת הישיבה הייתה מעוניינת שהתלמידים יתמידו בלימודם ולא יעסקו בדברים שיפגעו בלימוד עצמו, כולל בענייני ביטחון. בימים המתוחים שלפני פרוץ המאורעות עקבה המשטרה אחרי הפעילות בישיבה שמא התלמידים מתארגנים לקראת הפעילות המתוכננת של הערבים ב-23 באוגוסט. ראשי הקהילה והישיבה פעלו לשכנע את המשטרה וממלא מקום המושל שתלמידי הישיבה עסוקים רק בלימוד (עדות הרב פראנקו, 1.9.1929, אבסל"א). יש להניח שגם רבים מבני הקהילה בחרו להדחיק עד הרגע האחרון את האפשרות שהפעם יכול להיות אחרת.

השכנוע העצמי של רבים מיהודי חברון "שלנו זה לא יקרה" גרם לכך שאלו לא נערכו לאפשרות שגם בחברון "זה" עלול לקרות. ההבנה שיש להיערך בכל זאת להתגוננות נוצרה מאוחר מדי ולא אפשרה לקהילה להיערך באופן יעיל. גם שלושת האקדחים שהיו בידי אנשי הקהילה לא נוצלו כלל להגנה. יש לציין כי התקפה דומה, על מאה שיערים, נבלמה בידי שני אנשי ה'הגנה' שהיו מצוידים באקדחים ורימונים ועל ידי אחד התושבים שירה גם הוא מאקדח שהיה ברשותו.

המצב בחברון היה יכול להיות שונה לחלוטין אילו ראשי הקהילה היו מאפשרים לאנשי ה'הגנה' שבאו לחברון להישאר כדי להגן עליהם. הטבח נפסק מיד לאחר שהשוטרים צוידו בנשק והחלו לירות באוויר. יש להניח ששימוש נכון בשלושת האקדחים שבידי יהודי חברון היה יכול להביא לתוצאות אחרות.

יש לציין שלא מעט מיהודי חברון ניצלו בידי ערבים מסיבות שונות: ידידות קודמת, אנושיות ספונטאנית וחוסר רצון של בעלי הבית הערבים בהם התגוררו יהודים לאפשר פגיעה ברכושים תוך כדי פגיעה ביהודים. היו בין הפורעים גם כאלו שהסתפקו ברכוש תמורת הנפש. בולטת במיוחד הצלת בני משפחתו של הרב סלונים בידי אחמד אבו זינה והצלת משפחת שניאורסון, יחד עם בני הקהילה שהצטרפו אליהם במלון. במקרים אלה ניתן לראות הצדקה מסוימת לאלו שסברו ש'לנו זה לא יקרה' ואולי מעין הימור נכון חלקית: אמנם חייהם ניצלו בסיוע ידידיהם הערבים, אך הם נאלצו לעזוב את חברון עם בני קהילתם שנותרו לאחר הטבח. חלק מהיהודים ניצלו מהטבח כי הצליחו למצוא מקומות מסתור או שהצליחו לחסום את בתיהם בפני כניסת הפורעים. אחרים ניצלו כי המשטרה החלה לפעול בטרם הספיקו הפורעים להגיע אליהם. לעומת זאת היו מקרים לא מעטים שהנפגעים הכירו היטב את אלה שפגעו בהם. בולטת במיוחד התנהגותו של עיסא ערפה מחבריו הקרובים של אליעזר דן סלונים שהיה צמוד אליו ביום שישי ובשבת, הסתובב עמו וסייע לו לכאורה בסירורו בעיר ובמגעיו עם גורמים שונים. עיסא השתתף באופן פעיל במעשי הרצח בביתו של סלונים ונידון על כך למוות. זמן קצר לאחר מכן הומתק עונשו למאסר עולם ובסופו של דבר זכה לקיצור משמעותי נוסף במאסרו ושוחרר באוגוסט 1936 (חנינה לנידוני תרפ"ט, הארץ, עמ' 1, 3.6.1936).

שיח' טאלב מרקה המסית הראשי בחברון הכחיש את המיוחס לו. בית המשפט קבע בפסק דינו שהוא הסית ביום שישי 23 באוגוסט את תושבי חברון לעלות לירושלים ושבוים שבת בבוקר נאם בפני ההמון בחברון אך "לא הוכח שהסית בדבריו אלה לפרוע ביהודים." הוא נדון לשנתיים מאסר ולקנס של 50 לא"י (ספר המשפטים, עמ' 80).

המופתי חאג' אמין אל חוסיני, שחולל את המאורעות שהסתיימו בפרעות, הכחיש המיוחס לו בפני ועדת החקירה אשר מצאה שאין מקום להעמידו לדין. במשך השנים הועלו מספר תכניות מצד גורמים שונים בישוב היהודי בארץ לפגוע בו ואף הוצאו אל הפועל מספר ניסיונות שלא הצליחו. המופתי נפטר בשנת 1974 בבירות לאחר שירד מגדולתו אך בשנות חייו "זכה" לראות את מדינת ישראל קמה, קולטת יהודים מכל רחבי העולם, מתפתחת ואף מנצחת את כל אויביה פעם אחר פעם.

הלקח שלמדה קהילת חברון יושם, כאשר חלק ממנה חזר לחברון באפריל 1931: בעיתות מתיחות התארגנה הקהילה באופן רציני יותר כדי להגן על עצמה, תוך הסתייעות באנשי ה'הגנה' מירושלים. אנשי הקהילה הבינו כי לא ניתן עוד לסמוך על השלטון הבריטי בלבד, עקב חוסר המעש בעת הפרעות והטיפול הסלחני בפרועים לאחר הפרעות. הישיבה שעזבה את חברון השתקמה בירושלים, אך היו מתלמידיה ששילבו פעילות ב'הגנה' עם לימודיהם בישיבה.

הערות

- 1 ד"ר יעקב חסון יליד חברון ב-1887, הוא בנו של הרב חנוך חסון מרבניה של חברון. הוא למד רוקחות אצל הרוקח בן ציון גרשון שעבד בחברון, סיים את בית המדרש למורים בירושלים ולאחר מכן למד רפואה באוניברסיטה הצרפתית בבירות. במלחמת העולם הראשונה היה רופא בצבא התורכי.
- 2 תום שגב מסתמך בין השאר על זיכרונותיהם של קית-רויך ודאף. דאף הובא לחקירה בפני שופט חוקר ביולי 1929 בעקבות תלונה של סטודנט ששמו אורדונג שטען שדאף היכה אותו קשות בעת אירועי ל"ג בעומר ברחבת קבר שמעון הצדיק בשכונת שיח' ג'ראח בירושלים. השופט החוקר החליט שלא להעמידו לדין כי דאף הכחיש ולטעמו לא היו הוכחות מספיקות. דאר היום, עמ' א' (24.7.1929); שם, עמ' ד' (31.7.1929).
- 3 העיתון הסיק מכך שההסתה נגד היהודים הגיעה גם לכפרים הרחוקים עשרות ק"מ מירושלים
- 4 לעניין חקירה נוספת בעניין שייד טאלב מרקה ראו: הארץ, עמ' 4 (8.10.1929).
- 5 בעדותו הוא החליף בטעות את שמו של אהרן חיים כהן בשם רפאל חיים כהן; את"ה חטיבה 68 תיק ירושלים/26.
- 6 אקדחים היו ברשות סלונים וד"ר י' לויט, ליעקב עזרא היה כנראה אקדח נוסף.

רשימת מקורות

מקורות ארכיוניים:

- ארכיון הספרייה הלאומית – אבסל"א.
- ארכיון הישוב היהודי בחברון – איה"ב.
- ארכיון לתולדות ההגנה – את"ה.

הרצאת ועדת החקירה מהומות בפלשתינה (ארץ ישראל) בחודש אוגוסט שנת 1929, בריטניה הגדולה. ועדת החקירה על מהומות בפלשתינה (ארץ ישראל) בחודש אוגוסט שנת 1929, הוגשה ע"י מזכיר הממשלה לענייני המושבות לבית הנבחרים, מרץ 1930 – דו"ח ועדת החקירה [התרגום הרשמי].

משפטי מאורעות אבגוסט 1929 (אב תרפ"ט) דין וחשבון משיבות בתי הדין בארץ ישראל, תר"ץ 1929 – ספר המשפטים.

ספרי זיכרונות ומחקר:

אבישר ע' 1978. **ספר חברון: עיר האבות ויישובה בראי הדורות**. ירושלים.
אורלובסקי י', בן-ששון י' והכהן וינגרטן ש' תשל"א. **ארגון חברי ההגנה בישראל סניף ירושלים, עלון לחברים**. ירושלים.

אורן א' תשמ"ח. **איש חברון: קורות חייו ופעלו של ר' לוי אליעזר קלונסקי, תרכ"ד-תרע"ז**. תל אביב.

אזרחי ש' תשס"א. **הגביע שעלה על גדותיו: המשגיח ר' מאיר: מסכת חייו של הרב מאיר חדש**. ירושלים.

אייל י' 1998. **האינתיפאדה הראשונה, דיכוי המרד הערבי על ידי הצבא הבריטי 1936-1939**. תל אביב.

אלמכיאס י' 2015. **התנועה הציונית וחברון, בין חזון למציאות**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

אלפסי י' תשס"ו. **חקרי ארץ ישראל: חברון ישוב שלא פסק**. ירושלים.

בן-צבי י' תרצ"ו. **כתבי יצחק בן-צבי זיכרונות ורשומות, כרך ראשון**. תל אביב.

ברקאי ש' תשס"ה. **נחלת בנימין – ספר זיכרון לרב בנימין יעקב ברקאי**. ירושלים.

גאון מ' ד' תרצ"ח. **יהודי המזרח בארץ ישראל**. ירושלים.

גליס, א' י' ואחרים תשס"ט. **כנסת ישראל ישיבת חברון קוים לתולדותיה מסלובודקא ועד לגבעת מרדכי**. בני ברק.

זאבי ר' 1994. **טבח חברון תרפ"ט**. ירושלים.

טיקוציינסקי ש' תשע"ו. **למדנות מוסר וואליטיזם: ישיבת סלובודקה מליטא לארץ ישראל**. ירושלים.

ינאית ר', אברהמי י' ועציון י' תשל"ג. **ההגנה בירושלים: עדויות וזיכרונות מפי חברים**. ספר ראשון **תר"פ-תש"ז**. ירושלים.

כהן ד' תשס"ט. **וילכו שניהם יחדיו**. ירושלים.

לובראני א' תשי"ח. **דרכו של אדם: קובץ לזכרו של יעקב פת**. הרצליה.

מלר ש' י' תשס"א. **נסיך ממלכת התורה: רבי שמחה זיסל ברוידא זצ"ל ראש ישיבת 'כנסת ישראל' חברון**. ירושלים.

עמיקם י' תרפ"ט. **ההתקפה על היישוב היהודי בארץ-ישראל בתרפ"ט**. חיפה.

- פורת י' 1976. **צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1918–1929**. תל אביב.
 קדר ב' ז' תשנ"ב. **מבט ועוד מבט על ארץ ישראל**. ירושלים ותל אביב.
 קטינקא ב' 1964. **מאז ועד הנה. ירושלים**. ירושלים.
 קלונסקי ש' ז' 1978. ביקורו של הרבי מלובאוויטש בחברון. בתוך ע' אבישר, עורך. **ספר חברון: עיר האבות ויישובה בראי הדורות**. ירושלים. עמ' 325–326.
 קסטל, י' תשס"ו. **שבט קסטל לדורותיו**. ירושלים.
 רוטנברג ד' ז' תשנ"ט. **מסע הרבי בארץ־הקודש: סיפור מסעו ההיסטורי של האדמו"ר רבי יוסף יצחק שניאורסאהן בארץ־ישראל בשנת תרפ"ט**. כפר חב"ד.
 גגב ת' 1999. **ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט**. ירושלים.
 שניאורסון י' ל' תש"מ. **הוי חברון, חברון! פרקי זיכרונות**. תל אביב.
 שפרכר נ' תשע"ג. **כולו לב: תולדות חייו של הגאון ר' ישראל זיסל דבורץ זצ"ל**. בני ברק.

עיתונות

דאר היום

הארץ

היסוד

נתיבה

הצופה

מקורות נוספים:

סרנא הרב יחזקאל. זיכרונות. לא פורסם. תודתי לד"ד שלמה טיקוצ'ינסקי שהעביר אלי חומר זה.
 עדות חנוך ברודלינצקי, ללא תאריך, מרשתת: www.youtube.com/watch?v=CbP-FaRuGlo